

Arbetsrapport 2006-46

Forskningsdebattens vad, vem, hur och varför

ULF SANDSTRÖM

INSTITUTIONEN FÖR TEMA, LINKÖPINGS UNIVERSITET

Institutet för studier av utbildning och forskning
Drottning Kristinas väg 33D
SE-114 28 Stockholm
www.sister.nu

ISSN 1650-3821

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1	INLEDNING	2
1.1	DATABASEN ARTIKELSÖK	2
2	TREDJE VÅGENS FORSKNINGSPOLITISKA DEBATT	7
2.1	FORUM FÖR DEBATTEN	9
2.2	FORSKNINGSPOLITIKENS DEBATTÖRER	11
3	FORSKNINGSDEBATTEN 2003–2006: FORSKNING PÅ OSÄKRA VILLKOR	14
3.1	FORSKNINGSPENGARNA, PROPPEN OCH TILLVÄXTEN	14
3.2	MEDICIN TAR INITIATIVET	17
3.3	BEHOVSMOTIVERAD FORSKNING – TEKNIKERNA SLÅR TILLBAKA	20
3.4	FORSKNINGSPROPOSITIONEN – HUR DET BLEV	25
3.5	BEHOVSMOTIVERADE, MEN MOTSTRÄVIGA	28
3.6	FORSKNINGSBEREDNINGEN	31
3.7	SYSTEMFEL – ANSÖKNINGSRASERI, KONKURRENS OCH FUSK	32
3.8	MYGEL OCH FUSK	34
3.9	HUMANIORA – QUO VADIS?	37
3.10	STORA STARKA MATTEUSEFFEKTER	39
3.11	HUR GÅR DET FÖR KVINNORNA?	42
3.12	ATT UPPMÄRKSAMMAS I EN GLOBALISERAD VÄRLD	44
4	SLUTORD	49
	REFERENSER	51
	BILAGA 1	53
	TIDIGARE ARBETSRAPPORTER/WORKING PAPER	54

1 INLEDNING

Uppsatsen utnyttjar två ingångar till den forskningspolitiska debatten. Den första är kvantitativ och analyserar termer som är förknippade med kunskapssamhället. Perioden 2001–2006 blir föremål för en mer detaljerad studie med avseende på debattens struktur: vad debatteras, var debatterar man, vem debatterar och utifrån vilka roller och positioner? Förändringar under perioden uppmärksammas. Vad säger debattens struktur om forskningspolitik som arbetsfält?

Den andra infallsvinkeln avser innehållet i den forskningspolitiska debatten. Här försöker jag ge svar på frågan om varför debatten ser ut som den gör och beskriva de maktpolitiska intressen som finns bakom. Metoden är att analysera och kommentera doktriner och föreställningar med hjälp av forskning om forskning. I stor utsträckning bygger framställningen i den andra delen på egna bedömningar, analyser och läsefrukter.

1.1 DATABASEN ARTIKELSÖK

För två år sedan fick jag full tillgång till hela ArtikelSök. Personalen på Bibliotekstjänst ställde databasen till förfogande med ett tillfälligt användarID och lösenord. Längre hade jag undrat hur databasen egentligen var uppbyggd och vilka rutiner som låg bakom (Sandström 2002). Nu fick jag tillfälle att ladda ner alla artiklar och kunde undersöka hur olika ämnesord förhåller sig till varandra.

ArtikelSök indexerade under perioden 1979–2004 artiklar i dagstidningar och svenskspråkiga tidskrifter. Databasen är uppbyggd via ämnesord och bibliotekssignum. Ämnesorden förefaller ha skapats efterhand och med ett visst mått av kreativ anarki. Till varje ämnesord finns en sifferkod för att underlätta inmatningsarbetet. Många centrala ämnesord har flera sifferkoder: ”forskning” förekommer t.ex. ett tiotal gånger. Men det saknar betydelse eftersom sökrutinerna inte är beroende av sifferkoderna.

ArtikelSök (faktaruta)

Från och med 2005 indexerar innehållet i cirka 550 svenska tidskrifter och ett 15-tal dagstidningar. Vad indexerar? Analyser, debatter, större reportage, intervjuer, artikelsier forskningsresultat, konsumentupplysning, samt recensioner av konst, litteratur, film, musik, teater och visst elektroniskt material. Databasen *ArtikelSök* finns tillgänglig i elektronisk form. Bibliotekstjänst är ansvarigt för tjänsten (www.btj.se/btjcgj/asok/). OBS! Nyhetsartiklar indexerar inte av Bibliotekstjänst.

Förutom löpnummer och ämnesord består databasen av uppgifter om tidskriftens namn, rubrik och författare. Dessutom finns en kod som skiljer mellan dagspress och tidskrifter. Åren 1992 till 2004 indexerades totalt 42 dagstidningar och 1100 tidskrifter, men av tidskrifterna är det många som förekommer bara någon enstaka gång.¹ Artiklar och recensioner i tidskrifter utgör cirka 55 procent av det totala materialet, medan dagspressen politik-, kultur- och debattartiklar m.m. således utgör resterande 45 procent.

Låt oss ta en närmare titt på det material som är av intresse när vi diskuterar högskola, forskning och innovation. Ungefär 250 av cirka 3500 ämnesord som används i ArtikelSök kan betecknas som högskole- och forskningspolitiska termer. Gemensamt är att de på ett eller annat sätt relaterar till kunskapssamhället: från ”ADB och forskning” till ”Vetenskapssociologi”. Många av sökorden är dock redundanta. I tabell 1 listas de 24 mest förekommande ämnesorden under perioden 1992–2004 (april) i urvalet.²

Tabell 1. Högskole- och forskningspolitik i ArtikelSök. Antal artiklar per ämnesord 1979-2004 (april).

nr	Ämnesord	Summa	nr	Ämnesord	Summa
1	högskolor	5442	13	forskningsetik	232
2	forskning	1742	14	forskarutbildning	200
3	vetenskaplig verksamhet	1180	15	högskola och näringsliv	187
4	universitet	1038	16	tillväxtpolitik	140
5	utbildningspolitik	705	17	innovationer	129
6	forskningspolitik	691	18	högskoleutbildning	116
7	näringspolitik	689	19	vetenskap	96
8	högskolepolitik	474	20	forskning och näringsliv	95
9	näringsliv	443	21	tekniska högskolor	93
10	forskare	384	22	näringsliv och högskola	77
11	teknisk forskning	329	23	klinisk forskning	73
12	industripolitik	255	24	tvärvetenskaplig forskning	43

¹ Från 2005 har täckningen successivt reducerats till femton svenskspråkiga dagstidningar.

² Tack till Martin Hällsten, Stockholms universitet, för hjälp med att analysera materialet.

Systemet med ämnesord är intrikat. Varje artikel karakteriseras genom att tilldelas ett antal söktermer och antalet är i det närmaste obegränsat. Det förekommer artiklar som har arton olika ämnesord, men i genomsnitt tilldelas en artikel 7,7 söktermer.³ Klassningen med hjälp av bibliotekets signum blir betydligt mera schematisk; man har som mest två klasser till förfogande. Tendensen att använda allt fler ämnesord är tydlig över tid (se tabell 2).

Tabell 2. Utvecklingen av medelantal ämnesord per artikel och år

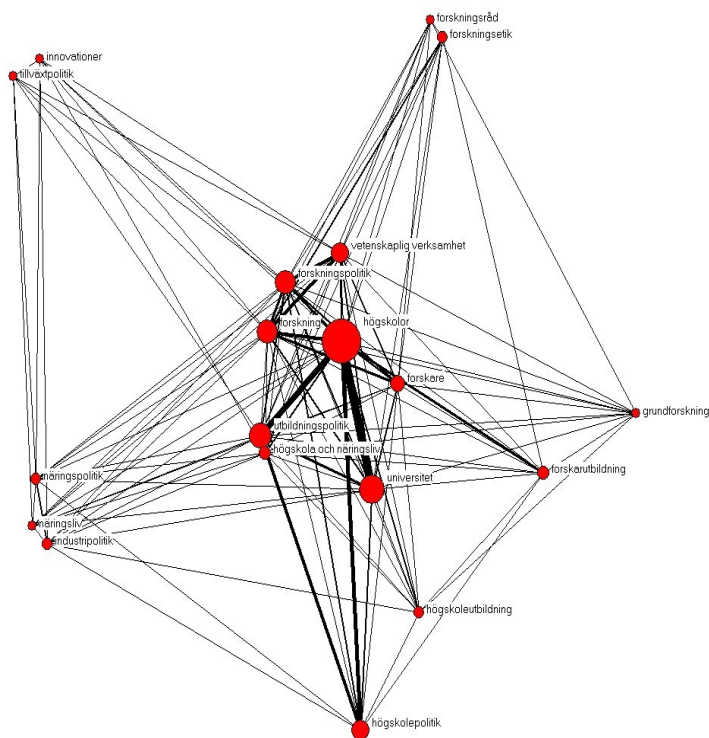
År	1991	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02	03	04
AVG	5,39	5,41	5,34	5,68	6,02	5,88	6,08	6,87	7,11	7,31	7,54	7,58	7,71	8,05

Källa: ArtikelSök 1992-2004 (april), totalt 511,617 artiklar.

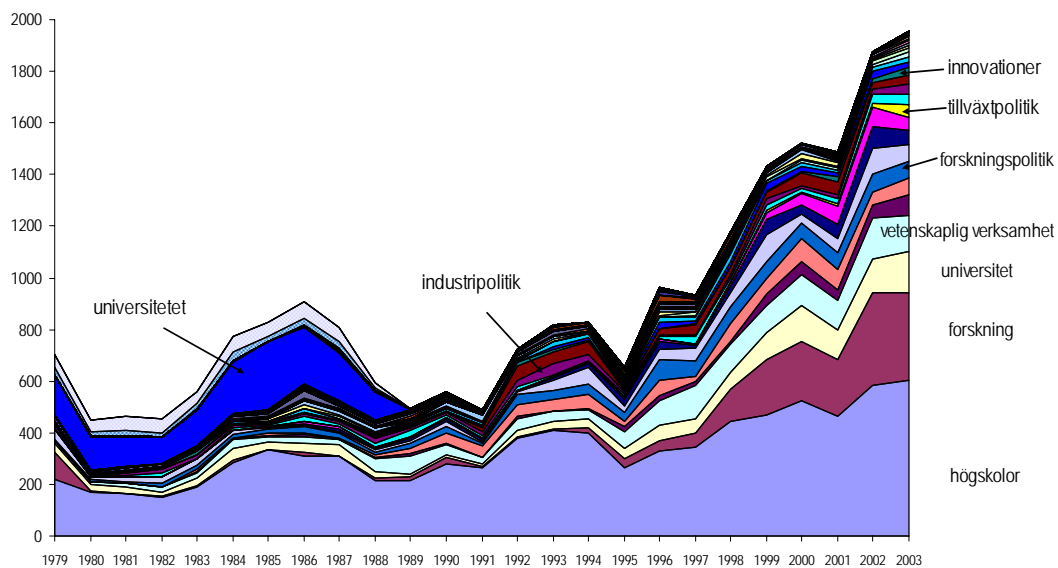
Hur förhåller sig dessa ämnesord till varandra? Genom att undersöka frekvensen av ämnesord som förekommer samtidigt på artiklar framträder ett mönster som kan förtydligas med hjälp av ett visualiseringsprogram. De ämnesord som samtidigt förekommer på flest artiklar kommer att klustras i närheten av varandra på den tvådimensionella ytan. I figur 1 ser vi att i bildens mitt samlas ett antal centrala begrepp inom fältet. *Högskolor, utbildningspolitik, universitet, vetenskaplig verksamhet, forskning och forskningspolitik* hör ofta ihop. Inte lika frekventa och lite längre ut ligger mer specifika ämnesord som *grundforskning, högskolepolitik, forskarutbildning* och *högskoleutbildning*. *Forskningsråd* och *forskningsetik* ligger i ett annat hörn. Uppe till vänster har vi *innovationer* och *tillväxtpolitik*, markant åtskilda från *näringspolitik, näringsliv* och *industripolitik*, vilka tidigare var de använda uttrycken för att tala om företagarverksamheten. ”Tillväxtpolitik” är karakteristiskt för dagens mer explicit normativa terminologi.

Bibliotekstjänsts bruk av ämnesorden förefaller på det hela taget vara acceptabel. Intressant är att se hur termerna används över tid; skiftar bruket av ämnesord? Figur 2 ger en bild av detta genom 65 ämnesord och deras frekvens över tid (se vidare bilaga 1 för bakgrundsdata).

³ Denna generalisering bygger på 65,000 artiklar under perioden april 2003 – april 2004.

Figur 1. Relationen mellan ämnesord inom det forskningspolitiska området. Källa: ArtikelSök 1992-2004

Figur 2. Utvecklingen av högskole- och forskningspolitiska ämnesord över tid. Källa: ArtikelSök.

Första intrycket av figur 2 är den starka ökningen av antalet träffar för de aktuella söktermerna från mitten av 1990-talet. Ökningstakten för de valda 65 ämnesorden ligger på faktor 2 medan ökningen för artikeldatabasen i sin helhet är strax under faktor 1 (med år 1992 som utgångspunkt för indexberäkningen). Otvivelaktigt tar kunskapssamhället allt större plats i våra tidningar och tidskrifter. Ett andra intryck av figuren är att bruket av ämnesord förefaller skifta över tid. Det under 1980-talet frekvent förekommande *universitetet* faller helt bort och ersätts av *forskning*. *Universitet* ligger hela tiden som en liten skärv; strax efter mitten av 1990-talet dock med en växande andel. *Forskningspolitik* förefaller vara ett av de mest stabila ämnesorden i sammanhanget. Dess andel verkar vara lika över hela tidsperioden. *Tillväxtpolitik* och *innovationer* har tillkommit efter 2000. Tidigare hette det, som sagt, *industripolitik*. Mellan forskningspolitik och tillväxtpolitik i figur 3 ligger tre ämnesord som trendmässigt vuxit sedan början av 1990-talet: *näringspolitik*, *näringsliv* och *teknisk forskning*. Efter tillväxtpolitik kommer forskningsetik, ett ämnesord som får en allt större aktualitet i debatten om dagens forskare och forskning, dels i form av kommersiella jäv med företag, dels i form av misstankar om forskningsfusk.

Slutligen finns skäl att tala om långa vågor i debatten om högskola, forskning och innovation. I en tidigare uppsats med rubriken *Forskningsdebattens långa vågor* (Sandström 2002) användes den terminologin – nu ser vi att det verkligen går att urskilja mönster över tid. Sedan 1980 kan vi identifiera åtminstone tre ”vågor” i den högskole- och forskningspolitiska debatten. Den första infaller åren 1983–1988; det är åren för införandet av den s.k. nya forskningspolitiken (Premfors 1986). Debatterna om sektorsforskningens problem, om forskningens frihet och finansiering av högskolor och forskning blev under de åren mycket mer intensiv och omfattande. Den andra vågen sammanfaller med den borgerliga regeringsperioden då Per Unckel var utbildningsminister. Löntagarfonderna omvandlades till forskningsstiftelser, högskolan genomgick en reform och näringslivets behov skulle styra forskningen. Debattens vågor gick höga.

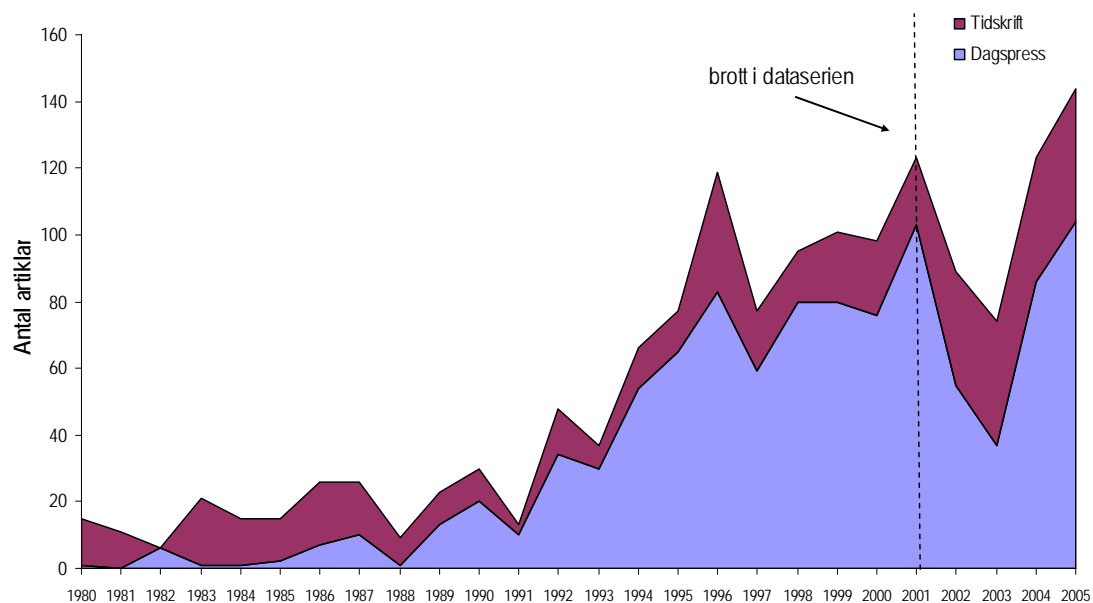
Kan man tala om en tredje våg? Ja, i form av en långvarig ökning av antalet artiklar sedan 1996/97. Den tredje vågen innebär att högskolan och forskningen numera intar en mer självklar plats i den samhällspolitiska debatten. Även om dess andel av den totala statsbudgeten är liten ses kunskap som strategisk faktor för framtiden, och av allt att döma är det många som anser att det finns många frågor att debattera. Forskning är inte

längre något exklusivt och förbehållet kunskapseliten. Istället debatteras och rapporteras om vad som händer inom högskolorna, och en rad maktpolitiska frågor har getts utrymme i pressen. Debatten om forskningsrådets anslagspolitik samt den forskningsetiska diskussionen är exempel på detta. Det är många av dagens frågor som överhuvudtaget inte existerade som problem att debattera på 1980-talet. Feminismen har skapat en ny debattarena; rapporteringen om forskningsfusk och andra skandaler har blivit allt vanligare. Högskolefrågorna är en angelägenhet som engagerar allt fler och det ger avtryck i ArtikelSök som indexerar debattartiklar, krönikor, ledare och ledarkommentarer samt recensioner m.m. Vanliga nyhetsartiklar finns inte i ArtikelSök.

2 TREDJE VÅGENS FORSKNINGSPOLITISKA DEBATT

Det här avsnittet koncentrerar intresset mot perioden 2001–2006. Uppsatsen ”Forskningsdebattens långa vågor” (Sandström 2002) sträckte sig fram till och med hösten 2001. Genom att börja där kan min metod för att *göra siffror av idéer* fullföljas fram till dags dato. Metoden är skäligen enkel. Artiklar om ”forskningspolitik” används som indikator för att följa ett antal kvantifierbara aspekter av idédebatten: vilka tidningar och tidskrifter, vem debatterar och vad representeras?

Låt oss börja med att skapa en tidsserie som sträcker sig från 1980. Urvalet i de artiklar som tillkommit från och med 2001 är marginellt större eftersom jag nu lagt till två ämnesord: forskningsanslag och forskningsstiftelser. Det handlar om en handfull artiklar, men ger ändå ett brott i dataserien. Tidsserien över antalet forskningspolitiska artiklar visas i figur 3. Totalt är det 597 artiklar (inklusive repliker) under perioden 2001–2006 (juni). Ökningen av debattviljan och pressens växande bevakning av forskningsfrågor påbörjades med Unckels ministerperiod (1992–1994). Den höjningen har i stort sett permanentats, men det går att upptäcka åtminstone tre toppar som sammanfaller med att det lagts forskningspolitiska propositioner.

Figur 3. Forskningspolitiska artiklar (inkl. repliker) i tidskrifter och dagspress.
Källa: ArtikelSök 597 artiklar.

Inte så att debatten är reaktioner på lagda propositioner, utan snarare så att debatt- och pressrapporteringen är en del av en ökad fäktning om olika frågor som avhandlas i statliga utredningar, organisationsutredningar, forskningsrapporter och utredningar från högskolor och forskningsinstitut. Allt detta landar i en forskningspolitisk proposition och sedan går regelmässigt lite av luften ur den forskningspolitiska debatten. Inför de forskningspolitiska propositionerna genereras krafter som därefter konsoliderar sig och hämtar ny energi inför kommande debatter.

Carl Thams prop. 1996/97:5 kom i september 1996 och gavs namnet *Forskning och samhälle*. Den frustration propositionen gav upphov till inom stora delar av forskarsamhället gjorde att avmattningen efter 1997 inte blev lika kraftig som motsvarande avmattning efter Östros prop. 2000/01:3. Den lades 7 september 2000 och benämndes *Forskning och förnyelse*. Medan den förra gav en hög topp så är det tydligt att tiden fram till år 2000 är en period av fortsatt hög debattvilja. Till viss del kan det förklaras av den forskningspolitiska utredning som kom hösten 1998, *Forskningspolitik* (SOU 1998:128). Utredningen gjorde att fler och fler av de forskningspolitiska frågorna blev debatterade. Det var dessutom en mer doktrinriktad debatt än tidigare. Efter Östros proposition blev det märkbart mycket lugnare. Redan 2002 är antalet debatter betydligt färre och det fortsätter in i 2003. Detta trots att *Dagens Forskning* startar 2002 och

etablerar en rapportering och debatt om högskolor och forskning. Det forskningspolitiska äventyret avslutades 2003 och blev en kort parentes.⁴

Under 2004 blir det åter tal om en forskningspolitisk proposition och debattnivån ökar. Men propositionen lät vänta på sig och blev kraftigt fördröjd. *Forskning för ett bättre liv* (prop. 2004/05:80) lades fram i mars 2005. Debattlustan stiger under året, och fortsätter även efter att propositionen lagts fram. Innevarande år 2006 innebär, enligt prognoser utifrån första halvåret, återgång till normala nivåer.

2.1 FORUM FÖR DEBATTEN

Vi har konstaterat att debattviljan har ökat, men i vilka fora förekommer debatt, krönikor och kommentarer? Hur ser relationen ut mellan storstadstidningar och landsortspress? Är det några särskilda tidningar som upplåter sitt utrymme för debatter i dessa ämnen? Är debatten koncentrerad eller utspridd?

Svaret på dessa frågor är enkelt: Ett fåtal dagstidningar står för merparten av debatten (se tabell 3). Koncentrationen har fortsatt och numera står de fyra största tidningarna (av de 22 dagstidningar som förekommer) för ungefär hälften av materialet. Till de fyra stora tidningarna räknas Dagens Nyheter (DN), Svenska Dagbladet (SvD), Upsala Nya tidning (UNT), Sydsvenskan (SDS) i nämnd ordning efter antal artiklar. De tretton tidningar/tidskrifter som redovisas i tabell 1 innehåller 75 procent av hela materialet.

⁴ Ett avsnitt om Dagens Forskning finns i Bertilsson, Nybom m.fl. *Hinc robur et securitas? En forskningsstiftelses handel och vandel: Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond 1989–2003* (2004), s. 109 ff.

Tabell 3. Antal forskningspolitiska artiklar per år och större dagstidning eller tidskrift

källa	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Totalt
DN	19	19		27	19	13	97
SVD	37	8	9	12	25	5	96
UNT	23	8	6	15	10	4	66
SDS	5	1	8	7	12	6	39
DAGENS MEDICIN	6	13	1	1	4		25
GP	4	1	4	6	6		21
LÄKARTIDNINGEN	4	8	6	3			21
DAGENS FORSKNING		12	2				14
AXESS				1	9	3	13
NY TEKNIK	1	2	3	4	1	1	12
DAGENS INDUSTRI		1	1	3	6		11
TEKNIK&VETENSKAP	2		1	2	4	2	11
TVÄRSNITT	1			8	2		11

Not: Observera att tidskriften Axess inte sällan stavas Axxess i ArtikelSök.

En förändring som verkar ha stabiliserats under perioden är att Dagens Nyheter återtagit initiativet på det forskningspolitiska området. Mot slutet av 1990-talet hade Svenska Dagbladet märkbart fler debatter om forskningspolitiska frågor, men framförallt DN:s debattsida har ställt allt större utrymme för dessa frågor (och prognosen för 2006 gör att det intrycket förstärks). Men det var nära att *Dagens Forskning* mer eller mindre hade utplånat forskningspolitik från de båda Stockholmstidningarna. Någon annan förklaring till att DN inte hade en enda artikel 2003 kan jag inte finna. Det verkar som att den nya tidningen gjorde att huvudstadspressen (intrycket gäller även SvD) tyckte att forskningspolitik hade fått sitt forum och att det fick räcka.

Variationer i antalet artiklar som genererar debatt, dvs artiklar som får repliker, är en viktig anledning till det låga antalet 2003. Tabell 4 visar att den forskningspolitiska debattviljan var särskilt låg under 2003. I övrigt visar tabellen att antalet artiklar varierar men inom ett

relativt stabilt spann. Propositionen 2005 ser ut att ha genererat ovanligt många artiklar, men det året har också flera andra debatter.

Tabell 4. Antal artiklar och repliker per år.

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Totalt
artikel	67	66	60	98	102	33	426
replik	57	23	14	25	42	10	171
Totalt	124	89	74	123	144	43	597

2.2 FORSKNINGSPOLITIKENS DEBATTÖRER

Är det några få väl kända debattörer som dominerar materialet eller är debatten utspridd över ett stort antal personer? Tendensen är att ett fåtal personer har stor tillgång till debattsidorna. Det är sannolikt att de på så sätt påverkar och dominerar debatten. Detta blir särskilt tydligt när materialet analyseras på individnivå. Ett litet antal debattörer representerar en påtagligt stor andel av den samlade artikelproduktionen. Personer (eller motsvarande anonyma ledarskribenter) med minst fyra artiklar under perioden 2001–2006 har skrivit en femtedel av samtliga inlägg i urvalet (se tabell 5). Gruppen är de facto inte mer än fem procent av det totala antalet författare.

Denna koncentration till trots är det fler som deltar i debatten jämfört med tidigare. Perioden 2001-2006 förekommer 488 enskilda författares namn på artiklarna (ledare räknas som ett namn). Tidigare perioder stod ännu färre debattörer för ett oproportionerligt stort antal artiklar (se Sandström 2002), men detta har förändrats. Den mest aktiva tiondelen av författare står idag endast för en tredjedel av artiklarna, medan den gruppen tidigare var aktiva på hälften av artiklarna. I sammanhanget bör framhållas att det självfallet inte finns någon direkt relation mellan antal artiklar och det massmediala genomslaget. En enstaka författare kan med en enda artikel vända intresset mot en speciell fråga och påverkan kan bli omfattande.

Tabell 5. De 22 flitigaste debattdeltagarna 2001–2006.

	författare	Position	Universitet	Vetenskapsområde	Totalt
1	Östros, Thomas	Pol (s)			21
2	Rothstein, Bo	Prof.	GU	Samhällsvetare	13
3	Lagerqvist, Christopher	Stud	UU	Samhällsvetare	9
4	Ledare DN	Press			9
5	Bergström, Hans	Press			8
6	Westerberg, Bengt	Mynd (VR)			8
7	Sundqvist, Bo	Prof	UU	Naturvetare	7
8	Sörlin, Sverker	Prof	KTH	Humaniora	7
9	Nilsson, Ulf	Pol (fp)			6
10	Frängsmyr, Tore	Prof	UU	Humaniora	5
11	Omling, Pär	Mynd (VR)		Naturvetare	5
12	Sandström, Ulf	Mynd (VR)		Samhällsvetare	5
13	Werkö, Lars	Prof	KI	Medicin	5
14	Ledare SvD	Press			4
15	Alvegård, Lars	Press			4
16	Engström, Wilhelm	Prof.	UU	Medicin	4
17	Fagerström, Torbjörn	Prof	SLU	Naturvetare	4
18	Hansson, Tom	Press			4
19	Leijonborg, Lars	Pol (fp)			4
20	Lewin, Leif	Prof	UU	Samhällsvetare	4
21	Tralau, Johan	Dr		Samhällsvetare	4
22	<i>Wieslander, Lars</i>	<i>Prof</i>	<i>SU</i>	<i>Naturvetare</i>	<i>4</i>

Tabell 5 redovisar uppgifter om de tjugotvå författare som förekommer med minst fyra artiklar under perioden. Detta är således en lista över de mest aktiva debattörerna och deras bakgrund.

Noterbart är kategorin ”protest”-artiklar i det närmaste har försvunnit. Tidigare förekom det ofta att en debattartikel om forskningspolitik hade många namn som undertecknat och instämde i ordalydelsen. I många fall var det en typ av artiklar där ett stort antal professorer krävde en förändring av forskningspolitiken på en specifik punkt.

Uppsalas statsvetare var tidigare de som drev många av de forskningspolitiska debatterna. Så är inte längre fallet. Men universitetet i Uppsala behåller sitt grepp om den

forskningspolitiska debatten genom att fem företrädare för universitetet, inte minst dess rektor, är flitiga skribenter. Man skulle kunna förledas till att tro att det helt och hållet har att göra med UNT:s centrala roll i debatten. Det har betydelse, men det är inte den enda förklaringen, eftersom många av artiklarna förekommer i storstadspressen.

Även Stockholms universitet, KTH och Karolinska Institutet, har fått aktiva ”företrädare” i den forskningspolitiska debatten. Det hade de inte tidigare. Riksdagspartierna lyser, med undantag för folkpartiet, med sin frånvaro. Forskningsministern Östros skriver i ämbetet och utger ett antal ”statements”. Universitetsföreträdarna, professorerna, utgör ungefär hälften av de namn som förekommer på listan. Forskningspolitiken gäller deras arbetsvillkor och vardag. Men om debatten tidigare dominerades av ett antal statsvetare har bilden förändrats. Under den här perioden har naturvetarna och medicinarna på allvar tagit sig in på listan.

Fortfarande är den forskningspolitiska debatten en angelägenhet som sköts av män. Tabell 5 innehåller inte en enda kvinna och vi får gå långt med i listan för att hitta ett antal kvinnliga journalister.

Tabell 6. Antal artiklar per kategori av författare

Kategori	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Totalt
forskare	53	34	34	38	53	18	230
fack/näringsliv	3	7		9	6	1	26
myndighetsföreträdare	8	9	6	11	17	1	52
politiker	34	5	3	14	18	4	78
press	19	29	27	45	43	18	181
övriga	7	5	4	6	7	1	30
Totalt	124	89	74	123	144	43	597

Tabell 6 ger information om från vilken position forskningspolitiken debatteras genom att visa antalet artiklar per kategori av författare. Pressen blir allt mer aktiv som kommentator till olika konfliktfrågor vid högskolor och forskningsråd. Politikernas intresse verkar vara

avtagande, men i stället har kategorin ”myndighetsföreträdare” fått en mer framskjuten ställning. De deltar allt oftare i debatterna och utnyttjar idag lika stort debattutrymme som politikerna. Tendensen att myndighetsföreträdare debatterar är något som har uppmärksammats inte bara inom forskningspolitikens område. ”Generaldirektörer ska ägna sig åt myndighetsutövning, inte politisk opinionsbildning”, skriver politikerna Krantz (fp) och von Sydow (m) på Svenska Dagbladets debattsida, i en kritik av myndigheternas tendens till politisering (SvD 060722). Vi får anledning att återkomma till detta problem i den andra och mer kvalitativt inriktade delen av uppsatsen.

Onekligen hörs fler röster i debatten jämfört med tidigare (Sandström 2002). Medan 1990-talets debatt fördes mellan politiker och professorer är det idag också andra grupper som får en möjlighet komma fram. Även om det är relativt stabilt i toppen förefaller registret idag vara betydligt bredare. Ett markant inslag under den senaste perioden är det ökade intresset från fackliga organisationer och företagare. Med hjälp av utredningar, utspel och debattartiklar i DN och DI har de fört fram andra perspektiv på forskningspolitiken. För första gången i svensk forskningspolitisk debatt har den behovsmotiverade forskningen fått företrädare som varit annat än ställföreträdande byråkrater. Den tidvis hårda debatten har dessutom genererat ett stort antal artiklar.

3 FORSKNINGSDEBATTEN 2003–2006: FORSKNING PÅ OSÄKRA VILLKOR

Med den kvantitativa analysen bakom oss är det nu dags att ta itu med debattens idéer, avsikter och dagsaktuella frågor. Vilka problem och intressen har uppmärksammats i debatten? Fokus riktas mot konstitutiva linjer – såväl doktrin som verklighet – i den forskningspolitiska debatten under perioden efter valet 2003 fram till och med juni 2006.⁵

3.1 FORSKNINGSPENGARNA, PROPPEN OCH TILLVÄXTEN

2004 var tillväxtpolitikens år. Socialdemokraterna höll extra partikongress och forskningspolitiken kom bakvägen in i den debatten. Söktermen ”tillväxtpolitik” introducerades 2001 i ArtikelSök och hade ännu 2003 bara ett trettiotal artiklar. Men

⁵ Debatten under 2001-2003 har behandlats i uppsatsen *Polarisering – reflektioner kring forskningsdebatten* (Sandström 2003). I föreliggande framställning tar jag avstamp där den förra uppsatsen slutar. Kim (2006) behandlar den högskolepolitiska debatten. Se förteckning över samtliga artiklar från ArtikelSök på www.sister.nu

tillväxtåret 2004 exploderade intresset för tillväxtpolitiken och indexerarna registrerade drygt 100 artiklar i ämnet (se tabell 6). Därefter har frekvensen artiklar snabbt sjunkit till en låg nivå. Noterbart är att UNT som har många forskningspolitiska artiklar inte alls debatterar tillväxtpolitiken.

Tabell 7. Antal artiklar per år och källa för ämnesordet "tillväxtpolitik". Tidningar och tidskrifter med minst 6 artiklar.

Källa	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Totalt
SvD	1	2	7	15	5		30
Dagens Industri	1		2	8	4		15
GP	3	2		10			15
DN		3		6	1	1	11
Sundsvalls tidn			4	6			10
Helsingborgs db			1	7		1	9
Aftonbladet			1	6			7
Skånska db		2	2	3			7
Arbetarbladet		1	2	3			6
Hallandsposten			3	3			6
Norrköping				5	1		6
Tiden		1		5			6
Summa	5	11	22	77	11	2	128
Samtliga källor	6	16	32	103	21	4	182

Källa: ArtikelSök 2001–2006.

De flesta av artiklarna är kommentarer till den socialdemokratiska kongressen, men många anförde tillväxtpolitiska argument eftersom debatten gav ett tillfälle att argumentera för ökade medel till den egna verksamheten.

Urvalsmetod

Urvalet av artiklar för denna del av uppsatsen bygger på en kombination av metoder. Kärnmaterialet har skapats genom ämnesorden *forskningspolitik, forskningsanslag och forskningsstiftelser*. Dessa 416 artiklar (artiklar i finlandssvenska dagstidningar är borttagna) finns som separat bilaga (repliker ej medtagna). Till detta kommer sökningar med trunkerade ämnesord och kombinationer av ämnesord t.ex. *forskningsetik, teknisk forskning, humanistisk forskning, medicinsk forskning, forsk* OCH jämställdhet* etc. De artiklar som på detta sätt har identifierats utgör det egentliga materialet för framställningen. Utöver detta har egna pressklipp, genomgångar av relevanta tidskrifter och annat material lagts till för att komplettera analysen.

Det forskningspolitiska bidraget till denna debatt var tänkt att samla hela forskarsamhället bakom ett gemensamt krav. Det formulerades i ett dokument som i mitten av november 2003 överlämnades till regeringen. Undertecknare var ledande företrädare för de statliga forskningsråden, Vinnova, universitet och högskolor samt Vetenskaps- och Ingenjörsvetenskapsakademierna (KVA och IVA). Man föreslog att regering och riksdag genom nästa forskningspolitiska beslut skulle tillföra forskningen 7,5 miljarder kronor. Generalargumentet var att såväl grundutbildning som forskarutbildning hade fördubblats. Detta tydde på att svenska politiker ville investera i kunskapsproduktion. Men resurserna till forskningen var i stort sett oförändrade jämfört med början av 1990-talet (Skrivelse 2003-10-29 www.vr.se). Resonemanget tog sin utgångspunkt i tankefiguren att Sverige ”halkade efter”:

Sverige har exempelvis, i relation till jämförbara länder, försämrat sin position i fråga om vetenskapliga citeringar av forskningsresultat. Den i och för sig positiva tillväxten av antalet disputerade har lett till att stagnerande forskningsmedel fördelats på fler personer och projekt, med följderna att enskilda forskningsprojekt tenderar att bli underfinansierade. Utvecklingen har också lett till att en stor del av forskningen utförs av doktorander. Den relativa minskningen av den forskning som utförs av seniora forskare kan ha bidragit till att svenska forskningsmiljöer har blivit mindre attraktiva för utländska forskare av toppklass. (...)

Om inte forskningssystemet tillförs mer resurser, finns inte utrymme för att utbilda fler forskare. Med dagens resursnivå tvingas man sannolikt också prioritera forskningsresurserna hårdare genom att ge mer till färre. Det är dock en riskabel strategi om den drivs för långt eftersom det är svårt att i förväg välja ut vinnarna på den breda forskningsarenan. En annan sannolik konsekvens är minskad konkurrenskraft i den alltmer kunskapsbaserade och globala ekonomin med minskad tillväxt som följd. (min emfas, Skrivelse 03-10-29)

Skrivelsen mönstrade alla de medverkande organisationernas favorit- och generalargument.⁶ Nu hade forskarsamhället tillfälligt enats och inget kunde stoppa dem. Men när VR:s ordförande Bengt Westerberg skulle ta dokumentet ut till den breda allmänheten stötte man på ett oväntat hinder. Debattredaktören på DN tackade nej. Artikeln fick inte plats. Helt plötsligt stod man utan informationsstrategi och resultatet

⁶ Flera av dessa skall sättas under lupp längre fram i uppsatsen.

blev mediemässigt mycket magert. Det finns egentligen inga debatt- eller kommentarartiklar om ”det stora enandet”, förutom ett undanskymt inlägg av två fp-politiker i landsortspressen (Skånska Dagbladet 03-11-11).

Särskilt Vetenskapsrådets ledning var ovan vid sin roll som kampanjorganisation för egna intressen. Inom organisationen fanns traditionellt en statlig tjänstemannaetik som innebar att det var oförenligt med deras roll att hävda att den egna budgeten var viktigare än andra delar av statsbudgeten.

”Med vilken rätt ...” osv. resonerade man.⁷ Man äskade medel och accepterade utan knot politikernas beslut. Hur fördelningen mellan medicin, teknik, naturvetenskap samt humaniora och samhällsvetenskap skulle göras hade man egentligen inga synpunkter på. Där litade man på den politiska maktens rationalitet. Med den nya forskningsorganisationen och Vetenskapsrådet fanns plötsligt en ny instans som skulle kunna användas som kampanjorganisation, men styrelsen och ledningen var allt annat än bekväm i den rollen. ”Lobbyfunktioner suger upp energier och lovar synergier. Utspel i pressen ingår i kampen om resurser och favoritskap. Allt sådant kräver koncentrerade insatser, duktig regi, skickligt management”, skrev Anders Björnsson (Management Magazine 2005) i en illustration till hur lätt organisationer faller för de kortsiktiga vinster som kan uppnås, men inte ser de förluster som samtidigt uppkommer.

I slutet av november 2003 stod man handfallen inför pressens och utbildningsdepartements bristande gensvar. Därmed inte sagt att budskapet gick förlorat. Som framgår av framställningen nedan lyckades man ganska bra, men vägen dit var betydligt krokigare än väntat.

3.2 MEDICIN TAR INITIATIVET

Paraplyorganisationen VR består av ett antal ämnesråd som arbetar mer eller mindre självständigt. När den gemensamma strategin såg ut att misslyckas var fältet fritt för mer partikulära perspektiv. Först ut var det medicinska forskarsamhället med ämnesrådet för Medicin (ÄR-M) i spetsen. I januari 2004 gick de ut i en intensiv kampanj som var tänkt att pågå fram till forskningspropositionen under hösten: ”Vår regering står inför ett viktigt

⁷ Källa: intervjuer med handläggare som var anställda i den tidigare rådsorganisationen.

vägval när den forskningspolitiska propositionen läggs under 2004. Många västeuropeiska länder liksom Kanada och USA har gjort kraftiga ekonomiska satsningar på just den medicinska forskningen. Kommer Sveriges regering att göra samma bedömning som många andra forskningsnationer redan har gjort? Ja, mycket tyder på att Thomas Östros och regeringen har gjort sitt vägval. De 50 miljoner extra som kom i budgetpropositionen tidigare under hösten, måste tolkas som om regeringen nu är medveten om det katastrofläge som den medicinska forskningen i landet befinner sig i.” (Forskning & Medicin 4/2003)

Den 14 januari arrangerades ett internationellt symposium om finansiering av medicinsk forskning: ”Vision for the 21st Century”. Kampanjen för ökade medel till medicinska forskningsrådet bestod också av en skrift som analyserade resurs- och produktivitetstvecklingen under perioden efter 1993.⁸ Resultaten av den undersökningen gavs en framträdande plats vid symposiet: Sverige drar ned på forskning bl a genom minskade fakultetsanslag medan andra länder ökar forskningen, de statliga medlen är alldeles för små för slagkraftig forskning; Sverige har för många enheter och splittrade resurser; Sverige tappar i citeringar och riskerar att falla ur ”elitserien”. Rapporten gav intryck av att ha en enad kår av medicinska forskare bakom sig. Vittnesbörderna från alla landets medicinska fakulteter var entydiga: man befann sig vid ruinens brant. Orsakerna till det var inte minst de ”dolda” kostnadsökningarna.⁹ Det bör hållas i minnet att detta var fakultetsledningarnas beskrivning. Många enskilda forskargrupper hade andra och bättre villkor, men i grund och botten levde de med ytterligt osäkra arbetsförhållanden.

Kampanjen engagerade snart fler och gjorde avtryck i debatten (UNT 04-01-31, GP 04-01-31, UNT 04-03-09, SvD 04-04-01, DN-debatt 04-07-31, SvD 04-12-18). ”*Nu gäller det?*” skrev Cecilia Schelin Seidegård, sjukvårdsdirektör vid Karolinska: ”Nu är tidpunkten inne att vi på olika sätt sätter den medicinska forskningen i fokus och satsar på att Sverige återtar sin centrala position i det internationella forskarsamhället.” (Forska 1/2004). Medicinarnas kampanj kröntes med en tolvsidig fyrfärgstidning som utgavs under hösten. Dess rubrik var ”Medicinsk forskning för bättre hälsa” och kopplade ett direkt nyttoperspektiv till forskningen. Sammanställningen imponerande med sina beskrivningar

⁸ Vetenskapsrådet 2004: Svensk medicinsk forskning – finansiering och konkurrenskraft. Noterbart är att den grupp som sammanställt rapporten bestod enbart av manliga professorer.

⁹ Ibid. S. 66.

av hur forskningen kom till nytta, men man saknade en koppling till frågan om forskningens finansiering. En intresserad politiker kunde ha ställt sig frågan hur en forskning som baserades på stagnerande medel, trots bristen på pengar och trots bristen på internationellt genomslag, kunde åstadkomma viktiga bidrag till hälso- och sjukvården.

Ämnesrådets kampanj fördes i ett politiskt läge där de satt med trumf på hand. Vid förra valet hade de borgerliga partierna föreslagit en forskningsorganisatorisk lösning som kraftigt skilde sig från socialdemokraternas. De ville, med många medicinares gillande, ha en svensk motsvarighet till det amerikanska NIH (National Institutes of Health) som kopplade samman resurser från Medicinska forskningsrådet, Socialstyrelsen, Folkhälsoinstitutet och så vidare. Det skulle innebära en kraftsamling för medicin utan att det var alltför mycket tillskott av nya resurser till forskningspolitiken i sin helhet. Förslaget finns fortsatt med i den borgerliga uppgörelsen om forskningspolitiken som den presenterades på DN-debatt vårens 2005 (DN 05-04-06). Det här var och är ett hot mot den socialdemokratiska skapelsen Vetenskapsrådet, den nya forskarstyrda myndigheten med forskarstyre instiftat i lag.¹⁰ Rimligen borde den socialdemokratiska regeringen och stödpartierna vara villiga att skjuta till extra medel till Medicin för att på så sätt ta loven av det borgerliga förslaget. Om socialdemokraterna visade att de kunde skaffa fram pengar till den medicinska forskning då kunde ÄR-M tänkas sitta stilla i den forskningspolitiska båten. Mycket riktigt var det också medicinarna som fick den bästa utdelningen när forskningspropositionen presenterades i mars 2005.

Låt mig också ge en personlig erfarenhet av hur kampanjorganisationens logik påverkat förutsättningarna för att bedriva analysarbete inom Vetenskapsrådet. I egenskap av analytiker vid VR ville jag, tillsammans med kolleger, i december 2003 starta ett projekt om anslagsfördelningen mellan kvinnor och män, bland annat inom medicin. Undersökningen skulle använda samma metodik som Wennerås och Wold i deras ryktbara Nature-artikel från 1997.¹¹ Det första som behövde göras var att ta fram ansökningsmaterialet från 1994 och kalibrera metodiken. Men där blev det tvärstopp. Ämnesrådet för Medicin var övertygade om att undersökningen riskerade att underminera det kommande årets kampanj för ökade medel. Ledningen beslutade att projektet inte fick

¹⁰ Thomas Östros brukade kalla Vetenskapsrådet "grundforskningens högberg" (SvD 011217).

¹¹ Wennerås & Wold (1997), "Nepotism and sexism in peer-review", *Nature* vol 387, 22 May 1997.

starta. Man anförde farhågor om svårhanterad debatt, att det kunde leda till en för VR resurskrävande, svårstyrd och uppsplitande debatt, som motiv för beslutet.¹² Detta illustrerar Vetenskapsrådets problem att hålla samman en organisation med diametralt olika målsättningar. Analysavdelningen ville självständigt ta initiativ, men i en organisation som åtminstone tidvis var ute i kampanjer gällde andra regler; analyserna fick stå tillbaka.

Behovet av en fristående forskningspolitisk forskning och analysverksamhet illustreras tydligt av det faktum att vid årsskiftet 2004/2005 stoppades en PM om jämställdheten i forskningsstödet. Årligen skall VR rapportera om detta till regeringen, men den här rapporten¹³ stoppades undan av det enkla skälet att utfallet för Medicin var mycket dåligt. I stället fick ÄR-M själva ställa samman en redovisning av 2004 års ansökningar. I januari 2005 var det bara ett par månader innan utfallet i forskningspropositionen slutgiltigt skulle bli känt.

3.3 BEHOVSMOTIVERAD FORSKNING – TEKNIKERNAS SLÅR TILLBAKA

Veckan efter medicinarnas visionskonferens skrev elektronikprofessorn Christer Svensson, Linköpings universitet, på debattsidan i Dagens Industri (040124), och delvis lyckades han förskjuta fokus för debatten från medicin till teknik. Han menade att en större andel av de statliga forskningsmedlen borde riktas mot tillväxtskapande forskning, och inte mot forskning i allmänhet. Svensson hävdade att en strategi som inriktades på att stärka fakulteterna och forskningsråden riskerade att misslyckas. Tydliga tillväxtkriterier för satsningarna var det som verkligen behövdes. Även om han inte sa det rätt ut så var det tydligt att elektronikprofessorn önskade sig något som kan liknas vid det STU (Styrelsen för Teknisk Utveckling) som under 1980-talet organiserade den tekniska forskningen. STU var en finansiär som på basis av analyser av den tekniska utvecklingen beställde forskning, men som också gav ledande tekniska forskare stort spelutrymme med hjälp av mångåriga ramanslag. Svenssons idé byggde på att ge prioritet till duktiga forskare som hade en ”tydlig och kritisk vision om hur resultaten kan nyttiggöras”, dvs. någon

¹² Brev av vice GD Leijonhufvud, den 4 december 2003.

¹³ Rapporten skickades av Leijonhufvud till ledningsgruppen hennes sista arbetsdag på VR den 30 december 2004. Spridning av rapporten förbjöds såväl internt som externt. Efter drygt ett år, 2006-02-08, publicerade VR en utslätad rapport om jämställdheten som lämpligt nog bakade samman alla råden. Man avstod från att behandla enskilda ämnesråd. En sådan beskrivning är dock missvisande eftersom situationen inom ett råd kan vägas upp av att andra gynnar kvinnor.

sorts uppfattning om den kommersiella konkurrenskraften. En omedelbar invändning är att Sverige ju hade nya finansiärer som borde kunna arbeta på ett sådant sätt, t.ex. Strategiska forskningsstiftelsen. Oklarheten på den punkten gjorde att kritiken delvis hängde i luften. Men det var karakteristiken av grundforskningen som gjorde ett starkt intryck: ”Inomvetenskaplig forskning tenderar att skapa en stark forskareelit, som tävlar med andra eliter i världen. En sådan forskareelit riskerar även att genom sin lyskraft attrahera och därmed utarma annan forskning.” Detta var en ny aspekt som fördes in i den forskningspolitiska debatten. Svensson verkade mena att det fanns risk för att elitforskarna förlorade målet i sikte och helt inriktade sig på att förlänga sina publikationslistor.

Ditintills hade den tekniska forskningen mestadels debatterats i Ny Teknik. ”Den tekniska forskningen är i kris” hävdade Vinnovas analyschef Göran Marklund (030305). Vinnova hade tidigare varit en del av Nutek, vilken i sin tur var föregångare till det STU som Christer Svensson efterlyste. Med ständiga omorganisationer och nya doktriner hade den tekniska forskningen hamnat i en sorts forskningspolitisk skugga under den nya politik som Östros etablerade. Vinnova passade inte in i de principer som styrde forskningspolitiken, dvs forskarstyre, konkurrens och koncentration (se prop. 2000/01:3).

Vinnova var på jakt efter en identitet, men när de gav sig ut i debatten fick de genast smäll på fingrarna. Geovetaren Franzén gick till ett skarpt formulerat angrepp mot Marklund (030326): ”För att lyckas räcker det inte bara med pengar utan dessa måste satsas klokt. Därför behöver regeringen ha ett bra beslutsunderlag.” Missnöjet gällde den dåliga transparensen, svårigheten att tyda Vinnova som nu talade ett helt nytt policyspråk kallat ”innovationssystem” Franzén framhöll att Vinnova inte bara kunde räkna upp ett antal områden som de ville satsa på i sitt anslagsäskande, utan måste närmare motivera varför. Utan ordentliga analyser skulle regeringen knappast välja teknik framför något annat.

Där Vinnova misslyckades fanns andra aktörer som var villiga att hjälpa till. Dock inte ämnesrådet för naturvetenskap och teknik. Genom att representera flera vetenskapsområden var de pacificerade i debatten. De kunde inte tala för teknisk forskning utan att samtidigt kräva mer till naturvetenskapen. Däremot hade Civilingenjörsförbundet (CF) under 2003 engagerat sig i ett utredningsarbete. Vid slutet av året lanserades en rapport där man underströk att företagens och den offentliga sektorns

behov i mycket större utsträckning borde styra forskningspolitiken. Skulle Sveriges ekonomiska tillväxt hänga med i andra industrinationers var en omsvängning på den punkten nödvändig.

Civilingenjörsförbundet fick med sig ett antal tunga organisationer som undertecknare av en artikel på DN-debatt: ”Forskarnas egna krav styr i dag i hög utsträckning hur de statliga medlen används. Svensk forskningspolitik utgår från att det ger de mest intressanta vetenskapliga genombrotten. Men så gott som alla innovationer av ekonomisk betydelse har sitt ursprung i forskning som styrts av samhället eller näringslivet. Regeringen måste nu ompröva sin politik och styra över resurserna på forskning som kan omvandlas i tillväxtskapande produktion.”

(DN 040411). Undertecknarna var: Anders Narvinger VD för Teknikföretagen, Ebba Lindsö VD Svenskt Näringsliv, Wanja Lundby-Wedin LO-ordförande, Mari-Ann Krantz Ordförande Sif, Ulf Bengtsson Ordförande Civilingenjörsförbundet, Madeleine Caesar VD KK-stiftelsen, Staffan Normark VD Stiftelsen för Strategisk Forskning, Lena Torell VD Ingenjörsvetenskapsakademien och Stig Larsson Ordförande Uppfinnarkollegiet.¹⁴

Det här var ett generalangrepp mot grunderna för den rådande socialdemokratiska forskningspolitiken. Reformen 2001 hade medfört att forskarna fått ökad makt över forskningen. I lag stiftades att Vetenskapsrådet skulle ha en majoritet av forskare i styrelsen. Socialdemokraterna anklagades för att ha övergivit sin forna sektoriella forskningspolitik. Deras politik var att statens viktigaste ansvar dels bestod i att stödja grundforskning, dels att kvalitetskrav genom konkurrens skulle styra fördelningen av forskningsmedel. Artikeln krävde nu att forskningspolitiken fick en bredare klaviatur att spela på. Även behovsmotiverad forskning borde ha staten som slutgiltig garant.

Mest anmärkningsvärt var att de offentliga forskningsstiftelserna, vars styrelser tillsattes av regeringen, stod bakom debattartikeln. Man kan fråga sig av vilken anledning de ville ha en konfrontation om ett viktigt inslag i den socialdemokratiska forskningspolitiken?

¹⁴ Narvinger var även ordförande i Exportrådet, ordförande i Lunds Tekniska Högskola och ledamot i Ingenjörsvetenskapsakademien, IVA, samt styrelseordförande i Trelleborg och Alfa Laval och styrelsemedlem i Volvo Personvagnar.

En väsentlig del av argumentationen utnyttjade offentlig statistik och SCB:s statsbudgetanalys. Den visade att ”behovsmotiverad forskning” fallit från 0,45 procent ner till 0,23 procent av BNP under perioden 1985 till 2002. Så mycket som 4,5 miljarder kronor saknades för att komma upp i 1985 års nivå. Siffror som gav syn för sägen. Förklaringen till denna diskrepans var dock skäligen enkel. Statistiken byggde på gamla kategorier från 1960-talet och SCB:s datainsamling hade inte anpassats till det nya forskningslandskapet.

De nya forskningsstiftelserna rapporterade t.ex. en mycket stor del av sin verksamhet till SCB som ”allmänvetenskaplig verksamhet”.¹⁵ Kategorin användes således i statsbudgetanalysen utan precision trots att flertalet av forskningsstiftelsernas ändamålsparagrafer talade om att bidra till att stärka Sveriges framtida konkurrenskraft. I strategiska stiftelsens styrelse liksom i KK-stiftelsens var representation från näringslivet stark. I bedömaregrupperna var näringslivet dessutom starkt representerat. Även en ytlig kännedom om stiftelsernas verksamhet borde föranleda revidering av statistiken, men det hade inte kommit till stånd och posten ”allmänvetenskaplig verksamhet” överskattades således kraftigt i SCB:s statistik.

Istället borde stiftelsernas medel i allt väsentligt ses som ”riktad forskning”. Detta var kärnpunkten i en replik på undertecknarnas artikel av Omling, Heyman och Sandström, samtliga vid Vetenskapsrådet (DN 040420, samma dag inlägg av KVA, se även Jersild i DN 040515). VR lade samtidigt fram en 40-sidig rapport om forskningens inriktning och styrning.¹⁶ Den innehöll en begreppsöversikt, en genomgång av olika strukturförändringar under tiden (t.ex. att de statliga affärsverken privatiserats) och korrigeringar av siffrorna. Korrigeringarna upprörde CF:s utredare, men såväl näringsliv som akademiska organisationer hade dragit sig ur och ville inte gå i svaromål (DN 040504). Snart gick SCB ut och förklarade att statsbudgetanalysen inte kunde användas på det sätt som CF ville göra. ”För SCB:s del har ändamålet allmänvetenskaplig utveckling aldrig varit tänkt att användas för att beskriva motsatsförhållandet mellan fri och riktad forskning. Istället

¹⁵ Delvis på grund av att stiftelsernas kanslier inte ansåg sig kunna dela upp forskningsstödet på statistikens kategorier.

¹⁶ Sandström, Heyman & Hällsten: Svensk forskningsfinansiering: inriktning och styrning. Vetenskapsrådet 2004. Omarbetad version tillgänglig på www.forskningspolitik.se.

hänförs universitetens forskning oavsett inriktning till ändamålet allmänvetenskaplig utveckling för att följa den internationella klassificeringen.”¹⁷

Tilltron till det rationella offentliga samtalet är svår att upprätthålla när man följer den här debatten. Uppfattning står mot uppfattning och viljan att sortera fram enighet och dissonans på ett ordnat sätt förefaller saknas. VR publicerade sin rapport och redovisade hur man gjorde sina korrigeringar och på vilka grunder. Motsvarande öppenhet fanns inte på CF:s sida och för det fick man ta emot intern kritik¹⁸ (Civilingenjören 3/2004). I väntan på den forskningspolitiska propositionen hann man med att tuffäktas ytterligare en gång (DI 050209 och DI 050219). Den bristande samsynen snarare ökade än minskade.

Centrum för den här debatten var den tekniska forskningen för vilken Vinnova har ett övergripande ansvar. Trots att myndigheten har ett stort antal analytiker gav sig ingen av dem tid att delta i diskussionen. Myndighetens program för 2003–2007 bär rubriken ”Behovsmotiverad forskning och effektiva innovationssystem för hållbar tillväxt” och det var Vinnova som förde in termen ”behovsmotiverad” i debatten (Ny Teknik 030319). Inom Vinnova torde finnas såväl kompetens som resurser att reda ut begreppen och granska statistiken. Vålgörande för debatten hade varit om de hade gett sig till känna – var stod de i diskussionen om statistikens tolkning?

Debattens mest förvånande inslag är att det fanns så pessimistiska åsikter om forskarstyrd forskning. Forskarpengar slösas bort hävdade Richard Berglund, vd för forskningsinstitutet IVF: ”Som leverans betraktas publicering i vetenskapliga tidskrifter, svårtillgängliga artiklar som bara läses av enstaka kolleger.” (SvD 031112). USA forskar för tillväxt, Sverige för publicering (DI 050209). ”Akademisk frihet sänker Sverige”, hävdade Vinnovakonsulten Thomas Nordström (Ny Teknik 060308, Universitetsläraren 9/2006). Alla innovationer av ekonomisk betydelse har sitt ursprung i forskning som styrts av samhället eller näringslivet, skrev Narvinger & Co (DN 040411).

¹⁷ SCB 2004-10-14 (ES/FoI), Se även SCB Verksamhetsrapport Programråd FoU 2004.

¹⁸ Stig-Arne Nordin menade att styrningen ökat, vilket bl.a. tydliggjordes av dramatiskt sjunkande andel fakultetsmedel. Han ifrågasatte dessutom hur CFs utredare gjort beräkningarna: ”Av rapporten framgår inte hur man kommit fram till slutsatsen; att den behovsstyrda forskningen minskar. På några avgörande ställen i rapporten anges i stället ’egna beräkningar’ som grund – utan att principerna för dessa eller ens grunddata redovisas.” (Civilingenjören 3/2004, s. 19)

Frågan är hur man hade tänkt sig att det skulle gå till: Hur skulle en FoU som bygger på behov och efterfrågan organiseras? LiU-professorn Christer Svensson (se ovan) varnade för sin del för en forskning styrd av industrin och den offentliga sektorn (DI 040124). Orsaken var att en sådan ”behovsmotiverad forskning” skulle komma att styras av etablerade storföretag. Därmed skulle den bevara, istället för att förnya industristrukturen. Svensson avfärdade således den vanligaste formen för behovsstyrd forskning samtidigt som han föreslog att ”staten skulle identifiera viktiga sektorer där forskning kan få stor effekt”. Vilka andra än Vinnovas bedömaregrupper (med forskare) skulle kunna göra det arbetet? Vilka andra skulle på ett trovärdigt sätt kunna hävda att de visste, eller kunde ta reda på, vart den tekniska utvecklingen var på väg?

3.4 FORSKNINGSPROPOSITIONEN – HUR DET BLEV

Under senhösten 2004 ersattes Thomas Östros av Leif Pagrotsky på posten som forskningsminister. Liksom tidigare höll socialdemokratin fast vid sin politiska strategi. ”Forskarsverige lyser klart” (SvD 041213) var innehållet i Pagrotskys första debattartikel. Innehållet påminde i allt väsentligt om föregångarens taktik i debatten – Sverige är ett av världens bästa länder. Östros hade redan gått opinionen till mötes och utlovat prioritet åt medicin och teknik. Inte mycket ändrades fram till det att propositionen kunde läggas i mars 2005. Universiteten fick ökningarna som hjälpligt täckte inflationen. Såväl VR som Vinnova kunde pekas ut som vinnare i kampen om anslag. Forskningen tillfördes resurser, men takten i tilldelningen var betänkligt fördröjd – merparten av resurserna skulle komma först 2008. De första kommentarerna var positiva: Karin Bojs skrev att Pagrotsky charmade forskarna (DN 050327), Sverker Sörlin gav högsta betyg (DN 050323) och Ny Teknik talade om både ”morot och piska” (050323). Sedermera blev diskussionen mer kritisk: Teknik och Vetenskap nyanserade omdömet till att det som regeringen kallade en kraftfull satsning ”i praktiken bara balanserar kostnadsuppräknningar” (ToV 2/2005).

Humanister och samhällsvetare gnydde så att det hördes (DN 040921). Rothstein kommenterade med ett argument till förmån för humanvetenskaplig forskning: ”teknisk forskning minskar inte eländet i världen”. Fattigdom orsakas av dysfunktionella samhällen, bristande ansvarskedjor, ineffektivitet och partiskhet (GP 041226). Borde inte humanister och samhällsvetare själva kunna prioritera sådana ämnen, är det första man tänker efter att

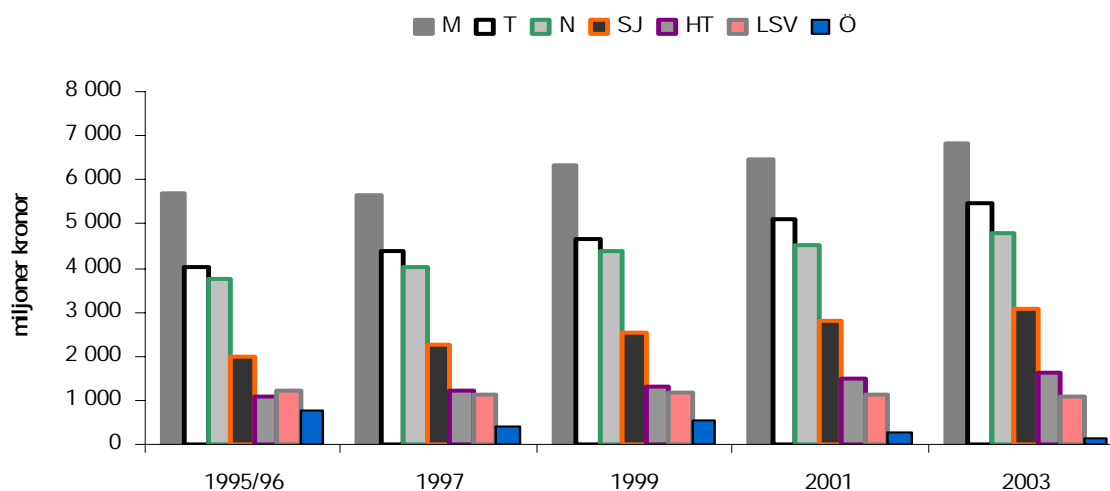
ha tagit del av hans synpunkter. Vi får anledning att komma tillbaka till den stora humanioradebatten längre fram.

För den intresserade (s)-politikern måste debatten te sig oerhört märklig (inga socialdemokratiska riksdagsmän har deltagit i debatten). Från den borgerliga alliansen klagade man högljutt på att den ”fria forskningen” inte fick sitt: ”Det finns en påtaglig oförståelse i den socialdemokratiska tankevärlden för den mer långsiktigt viktiga grundforskningen och den fria forskning som inte omedelbart har en kommersiellt gångbar produkt i sikte. Humaniora och samhällsvetenskap, men även naturvetenskap, är forskningsområden som nu får vidkännas nedskärningar. Den struktur som håller uppe svensk forskning inom många viktiga vetenskapsområden håller i själva verket långsamt på att eroderas.” (DN 050406). Precis motsatt ståndpunkt hade näringslivet fört till torgs i sina tidigare artiklar där man förordade resurser till teknikområdet. Hur socialdemokraterna än gjorde fick man hugg och slag. Inte undra på att Pagrotsky önskade mer av saklig debatt om forskningspolitiken och färre ”vandringshistorier” (Tvärsnitt 3/05).

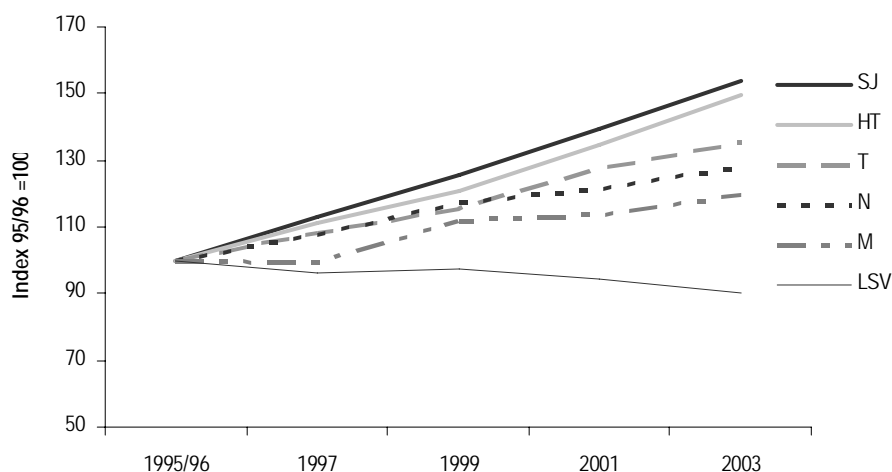
I grund och botten råder en stark samsyn mellan partierna om hur forskningspolitiken skall bedrivas. Doktrinuppsättningen är densamma: Förtroende för forskarna, kvalitetsstyrd fördelning av anslag och kraftsamling. På marginalen skiljer det sig om balansen mellan fasta och rörliga resurser – borgerliga alliansen har aviserat att fakultetsanslagen skall ökas, men fördelas efter kvalitet. Frågan är om inte socialdemokraterna redan före valet hinner anpassa sin politik till forskarnas nyvunna förkärlek för fakultetsanslag. För några år sedan var det inte alls på tapeten, fakulteterna sågs som konservativa klossar, men nu har även det blivit föremål för utredning (den brändströmska utredningen som skall lägga fram förslag under 2007). Om det blir mera pengar den vägen kommer det sannolikt att handla om villkorade och i högsta grad selektiva medel.

Låt oss granska debatten utifrån SCB:s siffror. Figur 4 och 5 bygger på det revisionsarbete som utförts vid VR:s analysavdelning. Det ger den sannolikt bästa sammanfattande bilden av pengar till olika fakultetsområden genom att materialet bakom statistiken har reviderats och granskats. Sedan 1995/96 har resurserna ökat inom teknik med 35 procent i fast penningvärde, för medicin är utvecklingen något lite lägre, 28 procent, men räknat från en

högre nivå. Naturvetenskap har ökat med 20 procent, samhällsvetarna och humanisterna har fått ökning som uppgår till 50 procent. Skogen, lantbruket och veterinärmedicinen är det enda området som reellt minskar. Figur 5 visar den relativa ökningen per fakultetsområde med 1995/96 som basår.

Figur 4. Intäkter för forskning och forskarutbildning per fakultetsområdens (fast penningvärde 2003 års nivå, statligt implicitprisindex). Källa: SCB/VR Analys 2005 (reviderad statistik).

Figur 5. Intäkter för forskning och forskarutbildning per fakultetsområdens med 1995/96 som utgångspunkt (fast penningvärde 2003 års nivå, statligt implicitprisindex). Källa: SCB/VR Analys 2005 (reviderad statistik). Not: SJ=Samhällsvetenskap o Juridik, HT=Humaniora och Religionsvetenskap, T=Teknik, N=Naturvetenskap, M=Medicin, Odontologi, Farmaci, LSV=Lantbruks-, Skogsvetenskap och Veterinärmedicin. Övrigt har tagits bort.

Varken för teknisk eller medicinsk forskning har således resurserna stått stilla, men det har rått en hela-havet-stormar-situation på det forskningspolitiska och forskningsorganisatoriska fältet. Under perioden 1995–2001 omstöptes många fasta linjer i den svenska forskningsfinansieringen: forskningsstiftelsernas framväxt, den nya rådsorganisationen och sektorsforskningens tillbakagång är några centrala punkter. Inte minst omvandlingen av sektorsorganen har medfört påfrestningar för många forskarmiljöer. Inom Vinnova utfärdas numera program med ”calls” för ansökningar. En nödvändig följd är att vissa områden tidvis blir utan nya pengar och forskningsfinansiärerna får kritik för att de låter sig styras av tillfälliga moden, särskilt att de inte är tillräckligt uthålliga i sina satsningar.

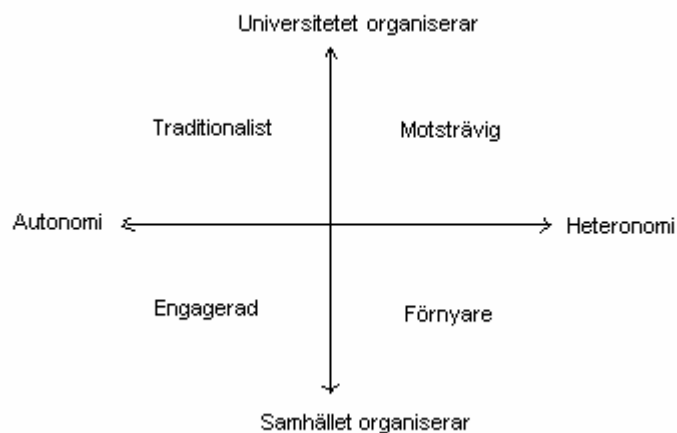
3.5 BEHOVSMOTIVERADE, MEN MOTSTRÄVIGA

Varannan professor i Sverige känner sig politiskt styrd enligt radioprogrammet Kaliber, programmet för undersökande journalistik (SR 060514). I deras enkät till landets alla professorer framkom en påfallande stor vantrivsel i det akademiska systemet. Denna vantrivsel är en effekt av diskrepansen mellan den akademiska självförståelsen och strukturen på finansieringssystemet. Vi kan förstå detta om vi betänker att den akademiska rollrepertoaren är komplex. Motsättningen mellan traditionalisterna i elfenbenstornet och förnyarna som villigt låtit sig användas i samhällspolitiska projekt är väl bekant. Vid sidan av dessa finns två andra möjliga positioner som kan förklaras utifrån modellen i figur 6.¹⁹ Principerna autonomi å ena sidan och heteronomi å den andra (horisontell dimension) avser kunskapens mål och mening. Skillnaden handlar om målet med verksamheten; antingen är kunskapssökandet ett egenvärde eller är kunskapen ett medel för andra strävanden.²⁰

I den andra dimensionen, den vertikala, står två organisationsprinciper mot varandra. I det ena fallet är det universitet som skall organisera kunskapsproduktionen och i det andra fallet är det samhället som fördelar medlen och tar ansvar för de maktprocesser som är förbundna med framtagande av ny kunskap. Skillnaden yttrar sig i olika krav på bestämmanderätt kring projektmedel: universiteten bör organisera säger den ena positionen, sektorsorgan och myndigheter bör ta det ansvaret säger den andra.

¹⁹ Modellen är inspirerad av Owen-Smith & Powell (2001).

²⁰ Jfr Sverker Gustavssons avhandling Debatten om forskningen och samhället (1971).

Figur 6. Fyra akademiska positioner.

Uppställningen ger oss fyra typfall av forskarattityder. Traditionalisten eller ädelakademikern, håller de akademiska värdena högt och har en renodlad position, han beblandar sig inte alls. Tar inte emot några korta pengar. Förnyaren uppfattar det som självklart att kunskapen är till för att användas och överlåter styrningen till samhällets organ. Det är den ena diagonalen. I den andra ligger mer blandade varianter och motsägelsefyllda attityder. Motsträviga kallas dem som accepterar att användningen motiverar resurser till forskningen, men som samtidigt kräver att universitetet bestämmer över resurserna. De känner sig obekväma med den ”accountability” som blivit mode för utvärderingar och uppföljningar. Nominellt accepterar de att pengarna styr forskningen, men reellt anser de att styrningen helt och hållet skall ligga inom universitetet. Positionen ”engagerad” reserveras för den akademiker som gärna kliver ner från sitt elfenbenstorn och tar tag i ”tredje uppgiften” genom att popularisera forskning och arbeta i samhällstillvända projekt, men utan att släppa på sin autonoma hållning.

Den svenska strukturen för forskningsfinansiering innebär idag att mer än hälften av forskningen *är* styrd mot vissa områden och specifika frågeställningar. Framförallt skapar detta problem för de ”motsträviga”, som tvingas att leva ett akademiskt dubbelliv. De sjunger inte med i traditionalisternas lovsång till de ädelakademiska värdena men har svårt att foga sig i en situation där universiteten inte ges möjlighet att organisera och styra forskningen efter egna principer. De känner sig inte som herre i eget hus. Den som har pengar från en sektorsmyndighet måste dock acceptera att styras, det är explicit formulerat i forskningskontraktet. Forskaren har åtagit sig att med vetenskapliga metoder – vilka fritt

får väljas – söka svar på de frågor som beställaren har godkänt. Om inte forskningen vore styrd mot vissa frågeställningar skulle beställarna inte betala.

Forskningspengar som går till högskolor och universitet kan indelas i tre olika typer: grundforskning, riktad forskning (strategisk) och behovsmotiverad forskning.

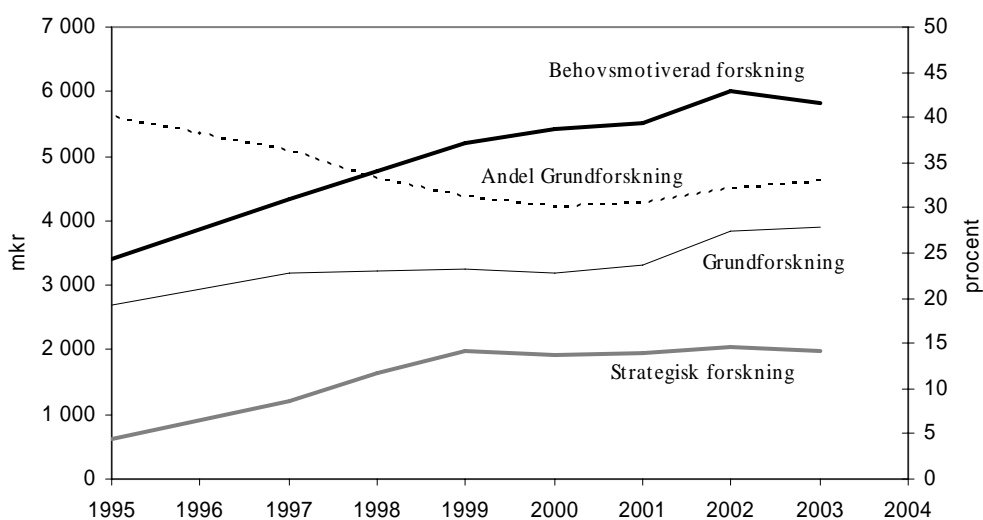
Grundforskningen kännetecknas av att forskarna i huvudsak arbetar utan någon särskild tillämpning i sikte. Resultaten publiceras i internationella vetenskapliga tidskrifter. Riktad eller strategisk forskning innebär att insatsen riktas mot särskilda områden. Poängen med sådan forskning är att man arbetar ungefär på samma sätt som grundforskare och söker svar på fundamentala frågor, men låter sig styras i banor som bestäms av området (bioteknologi, elektronik etc.). Inom dessa tror finansierarna på en roll för den ekonomiska tillväxten på lång sikt. Merparten av resurserna för sådan forskning ges av forskningsstiftelser och forskningsråd, samt i viss utsträckning av Vinnova. Även resultaten från denna forskning publiceras i internationella vetenskapliga tidskrifter. Tillämpad forskning, slutligen, brukar benämnas behovsmotiverad. I Sverige är det ofta myndigheter som Naturvårdsverket, Rymdstyrelsen, Försvaret, KK-stiftelsen, FAS och FORMAS, Krisberedskapsmyndigheten osv. som står för pengarna.

Som framgår av figur 7 har andelen fri forskning successivt sjunkit under senare delen av 1990-talet. Därefter har denna negativa trend brutits och andelen har höjts något. Resurserna till behovsmotiverad tillämpad forskning utgör närmare hälften av bidragen till universiteten. Den strategiska forskningen, slutligen, utgör ungefär en sjundedel av samtliga forskningspengar till högskolan.

Hälften av professorerna känner sig styrda. I stor utsträckning tillhör de motsträviga denna missnöjda grupp. När de blev professorer föreställde de sig en tillvaro där deras självständighet inte sattes ifråga, där de rådde över sin egen situation, men nu känner de att verkligheten blivit en annan. I det läget upplevs styrningen från externa finansierare som problematisk. Frågan är vem som skall utföra den behovsmotiverade forskningen? Gruppen av ”förnyare” är visserligen växande men blir knappast så mycket större och de kanske inte ens platsar vid ett svenskt forskningsuniversitet?

Diskussionen ger således en annan vinkling på debatten om behovsmotiverad forskning. Sverige har fortfarande en övervägande stor andel av universitetsforskning som är behovsstyrd och det verkar behövas mycket mer av debatt om balansproblemen, hur de

ser ut och vad som skulle kunna vara en bättre mix. Chalmers rektor Sundgren förklarade i GP (040903, även 041211) att hela skalan från nyfikenhetsforskning till behovsstyrd forskning förekommer vid universitetet. Vid instituten arbetar man på motsvarande sätt utifrån tydliga kunskapsbehov men också med breda studier av nyfikenhetsgrundad karaktär, ofta tillsammans med högskolor. De flesta av landets professorer bör känna till villkoren för olika typer av forskning, men i enkäten tog de chansen att lufta sitt missnöje med att forska på osäkra villkor. Ett forskningspolitiskt alternativ, som Sverker Sörlin förespråkat, är att i stället lägga mer av den behovsmotiverade forskningen på forskningsinstitutet (DN 040602). Skulle de motsträviga professorerna följa med?

Figur 7: Tre typer av FoU-medel i universitets- och högskolesektorn 1994/94 – 2003. Fasta priser (2003). Anm: heldragna linjer skala till vänster, prickad linje skala till höger. NU-databasen Högskoleverket. Källa: Svensk forskningsfinansiering; inriktning och styrning (2005) (www.forskningspolitik.se)

3.6 FORSKNINGSBEREDNINGEN

Socialdemokraternas och stödpartiernas nya forskningspolitik har som framkommit medfört en allt starkare betoning av principerna om forskarstyre och konkurrens om forskningsmedel. Ovanifrån har systemet blivit lättare att överblicka. I allt mindre utsträckning säger sig politikerna vilja styra genom att peka ut områden i riktade satsningar. Andelen medel till grundforskning kommer också att öka när den senaste forskningspropositionens löften infrias långt om länge.

Många röster i debatten fäster avseende vid person- och organisationsfrågor.

Återkommande reses krav att Sverige inrättar en specifik forsknings- och

innovationsminister eller att statsministern, som man plägar göra i Finland, leder ett vetenskapligt råd. Det har också föreslagits att statsministern i större utsträckning borde engagera sig i att förnya företagen (SvD 041218, DN 050808, DN 051207, SvD 060416). Varför det skulle bli bättre om statsministern desavouerade forsknings- och utbildningsministern är svårt att riktigt förstå.

Inte heller är det klart hur mycket bättre forskningspolitiken blir av att ministern har en diskussionsklubb (forskningsberedning) knuten till sig. KI-rektorn Wallberg-Henriksson krävde inrättandet av det senare för att det skulle signalera ”att Sverige vill behålla och förstärka sin position internationellt” (DN 050808). Några månader senare inrättade Pagrotsky en grupp som åtminstone gjort nytta genom att ”trycka på för att Sverige skall gå längre än 1 procent av BNP till FoU” (Ny Teknik 060517). Frågan är om forskningsberedningen blir något annat än en gisslan som utnyttjas när departementet så har behov. Har forskningsberedningen spelat någon avgörande roll under de senaste åren?

3.7 SYSTEMFEL – ANSÖKNINGSRASERI, KONKURRENS OCH FUSK

Till följd av de nya doktrinerna – konkurrens och koncentration – har det uppkommit situationer som inte har med vem som är minister att göra utan är icke avsedda konsekvenser: det ena är ansökningsraseriet och det andra är övertron på starka forskningsmiljöer. Mellan dessa behandlas humanioradebatten eftersom den i stor utsträckning är ett specialfall av konkurrensens problem.

Låt oss börja med ansökningarna. DN-kolumnisten Jenny Jewert gav ordentlig skjuts åt Agneta Starks artikel *Forskningsansökningarnas matematik* (Tvårsnitt 3/04): ”Hennes redogörelse för forskningsansökningarnas matematik är hisnande läsning. För att fördela två miljarder kronor från Vetenskapsrådet går det åt 417 människoår till en kostnad av 230 miljoner kronor. Dessa människoår motsvarar en femtedel av alla forskningsårsverken inom samhällsvetenskap och juridik inom högskolesektorn, eller tio procent av teknikvetenskapen.” (DN 041008) På ett mycket övertygande sätt visade Stark – hon har ännu inte blivit motsagd – negativa effekter av ett system som i allt större utsträckning

baseras på konkurrens om resurser. Kanske är det inte så effektiv användning av resurserna?²¹

Efterhand har detta blivit ett för forskningsministern besvärande högljutt tema i debatten: ”Professorerna tvingas använda alltför mycket tid till att söka finansiering istället för att forska”, dundrade Chalmers Jan-Eric Sundgren. Utan adekvata basanslag kan universiteten inte göra sina egna prioriteringar utan är redskap i händerna på finansierarna (DI 050222). Eric Burström, forskningschef vid institutet Mefos i Luleå, fyllde på med att lotteriet nu var nere på 10 procents vinstchans (DI 050224). Med så låg utdelning uppväger inte kostnaderna fördelarna med systemet. Rustum Roy visade i en klassisk artikel från 1985 att på dessa utdelningsnivåer är systemet inte längre kostnadseffektivt.²²

Debatten fick förnyat bränsle av att radions Kaliber i sin tidigare nämnda enkät fick ett starkt utslag på frågan om ansökningar: ”Fyra av fem professorer vid svenska universitet och högskolor anser att de ägnar orimligt mycket tid till att söka pengar till sin och institutionens forskning.” Söka och bedöma ansökningar upptog närmare 40 procent av forskarnas arbetstid. Särskilt ledarskribenterna på DN fick vatten på sin kvarn. Vad var det jag sa, skrev Henrik Berggren. Han hade länge menat att det vore bättre att belöna framgångsrik forskning. Samma credo återkom hos Tore Frängsmyr (SvD 060609) som menade att aktualitetsjaktet hade tagit sig in i forskningen genom denna bakväg, dvs. den konkurrensprincip som är grundvalen för den svenska forskningspolitiken. Någon garanti att den bästa får anslaget finns inte, ”detta är naturligtvis struntprat”, skrev Frängsmyr som redan tidigare fört fram sin kritik mot själva ansökningsförfarandet (SvD 050518). Grovsortering och taktiskt tillspetsade ansökningar gjorde att kvalitetsgarantierna var obefintliga: ”De olika experterna är normala forskare som drivs av personliga intressen, av trender och vad som är inne för tillfället.” Andemeningen var densamma när Stig Strömholm hyllade ”väktaren” Rothstein för hans resoluta kritik mot socialdemokraterna (DN 050518). Krönikören Lars Ilshammar menade att forskningspolitiken hade fött ett monster: ”Priset för konkurrensen är inte bara ekonomiskt, utan lika mycket kvalitativt. Underfinansierade forskare som ständigt springer åt det håll som just för tillfället råkar

²¹ Det bör påpekas att Winge & Wennergren i UNT 020318 skrev artikeln ”Statens kaka allt mindre: ansökningar stjälar värdefull forskningstid”. Den kan vara ursprunget till den debatt som sedan följde.

²² Se Roy (1985), jfr Sandström (1997) som relativt ingående diskuterar Roys bidrag.

vara forskningspolitiskt korrekt bidrar knappast till någon vetenskaplig förnyelse. Nyskapande forskningsresultat kräver självständighet, långsiktighet och egensinne, inte rädsla och opportunistiska forskare som producerar konsultrapporter på statens uppdrag.” (Ny Teknik 041215)

Endast Sverker Sörlin, numera ledamot i forskningsberedningen, höll emot och försvarade politiken: ”Forskarna måste kunna motivera sina anslag.” (DN 050524). Varken i England eller USA direktfinansierar staten universiteten, åtminstone inte utan prövning påpekade Sörlin. Han menade också att det inte fanns anledning till nostalgi över gamla principer eller gamla uvar som Tore Frängsmyr och Stig Strömholm. Konkurrensens princip var bra för alla och ”forskarna gillar den”, hävdade han.

Möjligen står vi inför en uppmjukning av socialdemokraternas konkurrensdoktrin. Ställd inför radioreporterns fråga om ansökningsraseriet gav Pagrotsky ett svävande svar: ”Jag tycker också att det går åt för mycket energi och för mycket tid till detta. Därför är jag inställd på att detta skall minska. Vi har redan i förra årets forskningsbeslut tagit stora steg i den riktningen, men vi kommer inte ifrån att pengar måste fördelas på ett ordnat sätt. Det måste vara ett ansökningsförfarande, en jämförelse och en konkurrens, men kanske har det här... Eller jag tror att det system vi har på senare år har fått en obalans, en slagsida åt det här hållet. Jag vill arbeta för en byråkratisering, en förenkling och ett minskat pappersflöde. (...) - Jag tror att mycket talar för att vi nu har nått en balanspunkt där det inte skall öka andelen som fördelas i konkurrens ytterligare.” (SR1 Kaliber 28 maj 2006) Ministern hänsköt frågan till den pågående utredningen om balansen mellan fasta och rörliga medel och klarade för stunden av den hårda kritiken.

3.8 MYGEL OCH FUSK

Ståndpunkten att konkurrens är bra för alla glömmar att de negativa sidoeffekterna av peer review är väl kända och att många forskare ogillar dessa. Ett system som i stor utsträckning förlitar sig på bedömningar av ansökningar kommer att lägga alltför mycket makt i de seniora forskarnas händer. Precis som det inom politikens toppskikt uppstår mygel sker det inom forskningseliten. Under våren 2005 avslöjades att ledamöterna i det statliga forskningsrådet Formas i stor utsträckning delade ut pengar till sig själva (DN 050415). Liknande problem uppmärksammades i Vetenskapsrådet, som prompt förklarade det med att man vill ha de bästa forskarna på sina tjänster och i sina

kommittéer. Expressen (051202) visade att en av ledamöterna i Vetenskapsrådets humanistiska beredningsgrupper (Landgrensaffären) tillskansade sig medel.

”Om du kliar min rygg så kliar jag din”, var Sydsvenskans burdusa sätt att beskriva systemets logik (SDS 050416). Även med klara och entydiga regler för hur forskningsanslag fördelas blir det med nödvändighet gråzoner. Att Vetenskapsrådets olika ämnesråd tillämpat olika principer för jävshantering och anslag till ledamöter förefaller märkligt och Ny Tekniks frilansskribent Marie Louise Samuelsson har påtalat dessa förhållanden: ”Rena farsen när anslag beslutas” (Ny Teknik 050209, 050323). Ofta försvarar de inblandade sig med resonemang om ”självkla” och ”solklara” fall, men det är just de fallen som verkligen prövar regelverken i ett system som både skall vara effektivt och rättssäkert. Jävssituationer förblindar eftersom de ter sig som irrelevanta i det egna perspektivet.

Oroande är att Vetenskapsrådet under 2004 beslutade att de ”pink sheets” som utgör protokoll från beredningsgrupperna inte längre skall sparas. I all tysthet har man drivit fram att dessa protokoll är att betrakta som ”arbetsmaterial” och alltså inte behöver arkiveras. Det här är principiellt upprörande eftersom det berör livsnerven i forskningsrådets arbete. Wennerås och Wold, för 10 år sedan, fick ta del av dessa protokoll och kunde visa att sökande vars handledare satt i beredningsgrupperna hade en avgörande fördel.²³ Den faktorn visade det sig vara den enskilt största när det gällde att förklara vilka som fått tjänst och vilka som fått avslag. Om vi idag anser det att vore värdefullt att undersöka huruvida jäv påverkar tjänste- och anslagsfördelning skulle vi faktiskt inte kunna genomföra projektet – även om VR skulle komma över sin rädsla för en ”svårstyrd och uppslitande debatt”.

I takt med den ökande konkurrensen om forskningsanslag har debatten om forskningsfusk och bristande forskningsetik blivit allt viktigare. Karolinska Institutet hade under 2005 en långdragen konflikt mellan flera kända forskare som anklagade varandra för plagiat och fusk (SvD 050622, DN 060127). Christopher Gillberg fälldes i hovrätten för att han vägrade lämna ut forskningsmaterial till granskande kolleger. Under förevändning att försvara sekretessbelagt material hindrades andra forskare från att

²³ Wennerås & Wold (1997), ”Nepotism and sexism in peer-review”, *Nature* vol 387, 22 May 1997.

kontrollera och pröva Gillbergs forskning. Istället lät medarbetarna 22 hyllmeter material gå i papperstuggen; en ”arbetsinsats” som pågick under tre dygn. ”Ingen kan nu någonsin kontrollera anklagelserna mot Gillberg”, skrev Bengt Börjeson i en upprörd kommentar (DN 050722). Det var ”ett lågvattenmärke för svensk forskning” och ytterligare en affär som spred misstro kring forskningen. Allmänhetens förtroende för forskare och universitet är mycket riktigt i dalande, allt enligt SOM-undersökningarna (DN 060806).

Debaclet kring Eva Lundgrens forskning blev en annan och lika känslig fråga. Här blandades ett antal heta ingredienser: skilda perspektiv på forskning, olika varianter av feminism, politiskt korrekthet och universitetets vetenskapliga heder. Lundgren friades av universitetet men i debatten var domen hård (UNT 060122). Anklagelser för plagiat riktades mot Tina Rosenberg i Axess (oktober 2005) vilket blev upptakten till ett mediedrev som slutade med att hon hoppade av sitt engagemang i Feministiskt initiativ (FI) och flyttade till en professur i Lund.

Samtidigt lade Göteborgs universitet ned Centrum för forskningsetik, en verksamhet som startades 1989. Ett av deras resultat i den sista boken från forskarna var att kreativiteten går ner när forskare tvingas att enbart lita till en osäker externfinansiering. Konkurrensen kan istället gynna den som låter ändamålet helga medlen (GP 050118).

Resonemanget att det skulle vara ett systemfel, dvs. den svenska forskningsstrukturen, som ligger bakom de alltmer påtagliga forskningsetiska problemen har framförts av flera erfarna debattörer. Håkan Westling menade att fusket inte alls var förvånande med tanke på den situation som numera rådde på svenska universitet: ”...ett hektiskt jagande efter pengar för de ansvariga forskningsledarna, deras akademiska frihet är som ekorrems, i ett hjul som snurrar allt snabbare” (Universitetsläraren 8/2006). Den tunga försörjningsbördan skapar ”ett klimat som frestar till ohederlighet”. Forskningen inriktas mot områden där det finns anslag, man frestas att lova för mycket, publicerar ofärdiga resultat, nonchalerar det som talar mot ens hypoteser och sitter snart där och fabricerar resultat. För Westling var det allt vanligare fusket ”ett allvarligt symptom på ett finansieringssystem som gått över styr”. Två forskningsetiskt aktiva forskare, Dahlquist och Petersson, instämde i denna dystra bild på en stort uppslagen debattartikel: ”Dagens modell för att söka forskaranslag gynnar produktivitet före kvalitet” (DN 060809).

Forskare är, menade de, inte bättre än andra människor och vissa individer försöker bedra systemet för att tjäna egna intressen.

Bo Rothstein uppmärksammade med MISTRA som exempel ytterligare en annan aspekt av forskningspolitikens konkurrenssystem. Han menar att det sker en form av förtäckt styrning inom ramen för systemet (DN 060605). Ovanligt och kamikazeartat skrev Rothstein, ”väktaren”, en artikel som gick till angrepp på den finansär från vilken han samtidigt satt och inväntade ett beslut: ”I realiteten styr (Måns) Lönnroth denna synnerligen pennigstinna verksamhet efter eget gottfinnande. (...) Hur det än går är jag en viktig erfarenhet rikare, nämligen att verkligheten i den politiska styrningen av svensk forskning är mycket värre än vad jag någonsin kunde föreställa mig.” (ibid). Sydsvenskans Björn Ramel fyllde i med att ”politiker som droppar ideologi i provrören är inte nyfikna” (SDS 060606). Rothsteins inlägg var en vidareutveckling av en debatt han startat ett år tidigare om styrningen av universitetens styrelser och Bengt Westerberg som ”nyttig idiot”. (DN 050508, Smålandsposten 050526). Korrupta strömlinjeformade forskare som arbetade för att ligga bra till hos sina ledningar fick inkomma med ansökningar: ”Detta kommer naturligtvis att lägga en död hand över den interna kritiken och debatten på våra universitet och högskolor”, menade Rothstein.

Med sådana exempel gavs ovanligt mycket konkretion åt de svepande fraser som gång efter annan hördes i debatten. Men för att denna konkretion skall räcka som underlag för Rothsteins långtgående dom över socialdemokraternas forskningspolitik behövs nog mer av belägg. Han menar på fullt allvar att regeringen ”detaljstyr forskningen” inom ett stort antal områden som är känsliga för partiet. Enligt min mening fungerar det inte som beskrivning av den nuvarande forskningspolitiken, snarare handlar det om undantagsfall inom områden dit regeringens politiska armar vanligtvis inte når.

3.9 HUMANIORA – QUO VADIS?

I början av 2005 startade en debatt om humanistisk forskning. Då var innehållet i forskningspropositionen till sina huvuddrag väl kända. ”I en braskande krönika i Dagens Nyheter”, för att tala med Sven-Eric Liedman i tidskriften Glänta 1-2/05, förklarade Sverker Sörlin (DN 050109) att svensk humanistisk forskning klassades ut i en internationell ranking. Inlägget byggde på en utvärdering som publicerats i Times Higher Education Supplement. Inga svenska universitet var med bland dem som nämndes av de

1300 forskare vilka tillfrågades om var deras främsta kolleger fanns. Däremot visade det sig att Köpenhamn, Oslo och Helsingfors hörde till de internationellt namnkunniga. Lika nedslående resultat fanns för samhällsvetenskapliga ämnen, vilket Karl Gunnar Persson påvisade utifrån en engelsk undersökning: ”Svensk samhällsforskning får internationellt underbetyg” (DN 050228).

Till saken i humanioradebatten hörde att Sörlin under hösten 2004 publicerat ett stort bokverk med titeln ’Europas idéhistoria’. Enligt Liedman fick den ett negativt mottagande av kollegerna på universiteten, men belönades med Augustpriset. Sörlins bok var ”ett tecken på den kris inom humanistisk forskning som han själv utbreder sig om i DN” (Liedman). Det var det sammanhanget som gjorde att Sörlins inlägg tolkades som ett försvar av den egna saken mot ”förstockade professorer” vid landets stora universitet. Eftersom nivån på svensk idéhistoria var så låg och internationellt osynlig var deras synpunkter inte mycket att fästa sig vid, syntes Sörlin mena. Inlägget i DN skulle skapa en ovanligt inflammerad debatt. Ett exempel utgör Tore Frängsmyrs hårda angrepp på Sörlin, vilken han utnämnde till ”riksopportunisten som i likhet med Grönköpings Veckoblad alltid håller på den sittande regeringen” (SvD 050628).

Men detta är ett sidospår. Den egentliga humanioradiskussionen, i Glänta, i DN och SDS, drevs av unga och arga, mestadels litteraturvetenskapliga, humanister. I allt väsentligt var det en vetenskapspolitisk och inte en forskningspolitisk debatt. Den debatten handlade om hur humanister tenderar att byråkratiseras när de diskuterar och problematiserar tillvaron. Flera av de unga humanisterna längtade efter en politisk humaniora men ville inte falla i 68-generationens fälla (Glänta 1-2/05).

Forskningspolitiskt vände sig de unga framförallt mot Vetenskapsrådets och andra stora forskningsfinansiärers sätt att fördela medel. De ville tala om myglet i systemet (DN 051125), medan Sörlin hyllade konkurrensprincipen och hävdade, som sagts, att alla gillade villkoren (DN 0500524). När de unga såg ett system där forskningspolitiken ledde till en allt starkare koncentration av makt till ett fåtal inflytelserika i ett stabilt och cementerat ”old boys network”, hyllade Sörlin den ”peer review” som forskningsråden använde. Ett av inläggen från de unga påvisade att successionsordningen i Vetenskapsrådets beredningsgrupper var alltigenom konservativ, beredningsgrupperna föreslår nämligen sina egna efterträdare. De unga ville istället ”bekämpa mossigheten”

(DN 051104). När Sörlin talade om anslag till starka forskningsmiljöer såg de unga inget annat än att ännu mer makt koncentrerades till ett fåtal professorer. I Expressen avslöjades en del av myglet inom litteraturvetenskapen (Expressen 051124) och Maria Karlsson menade att den starka ”gerontokratin inom delar av humaniora leder till att de mest traditionella forskarna blir ämnets arvtagare” (DN 051125).

Humanioradebattens vildvuxna ordväxlingar antydde stora problem, särskilt för de yngre forskarna. Men hos de forskningspolitiskt ansvariga fanns egentligen ingenting som antydde att de lyssnade till kritiken. När Pagrotsky kommenterade debatten fanns inga alternativ:

”Visst finns det risker med att fördela pengar med hjälp av vetenskapliga råd. Därför består forskningsråden av en majoritet av forskare som har hög kompetens att göra vetenskapliga bedömningar. (...) Andra tänkbara alternativ innebär enligt min mening större risker för maktmissbruk och jäv, och en ännu högre grad av det du (journalisten, min anm) kallar för centralstyrning.” (DN 051203)

Ingen ställde den avgörande frågan om vad i de andra nordiska länderna som kunde göra att deras humanistiska forskning uppmärksammades. Vad skiljer Sverige från Danmark? Vi kommer tillbaka till den frågan.

3.10 STORA STARKA MATTEUSEFFEKTER

Ty var och en som har, åt honom skall varda givet, så att han får över nog; men den som icke har, från honom skall tagas också det han har. Matteusevangeliet, 25 kapitlet

Hårdnande konkurrensvillkor går i armkrok med en omstrukturering av forskningsvärlden. Fokus flyttas allt mer från enskilda forskare till stora grupper och forskningsmiljöer – strategiska forskningscentra, ”centers of excellence”, starka forskningsmiljöer, Linnébidrag etc. Stora grupper ställs mot varandra i ansökningsprocessen och ”den bästa forskningen” får pengar. Yngre forskare kan inte längre räkna med bidrag att etablera sig som självständiga forskare, utan får ställa in sig på att tjäna de stora anslagsmottagarna.

Frågan är om vi har att göra med en naturnödvändighet eller om det är en ny maktpolitik som blivit policy. Vetenskapsrådet är en av de pådrivande aktörerna i policyskiftet. I deras

forskningsstrategi, som citerades ovan, finns en viktig passage som beskriver en av tankelinjerna:

Den i och för sig positiva tillväxten av antalet disputerade har lett till att stagnerande forskningsmedel fördelats på fler personer och projekt, med följden att enskilda forskningsprojekt tenderar att bli underfinansierade. (Skrivelse 2003-10-29)

Det här orsakssambandet är möjligt att pröva empiriskt. För det första: har forskningsmedlen stagnerat i relation till antalet forskare? Figur 8 och 9 ger ett svar på denna i och för sig enkla fråga. Antalet forskare och professorer ökar, men resurserna per forskare ligger stabilt strax under 3 miljoner kronor per årsverke. Lägger vi till doktorander till dessa årsverken kommer antalet miljoner att ligga runt 1,5 per årsverke och även den indikatorn ligger stabilt med liten variation. Inte en siffra rätt alltså!

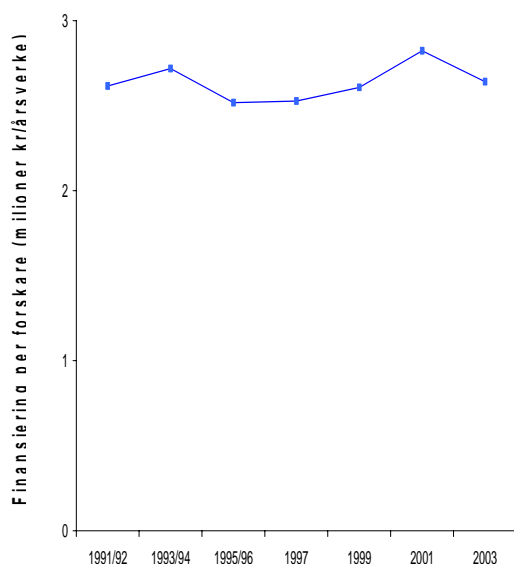

Fig 8. Finansiering per forskarårsverke

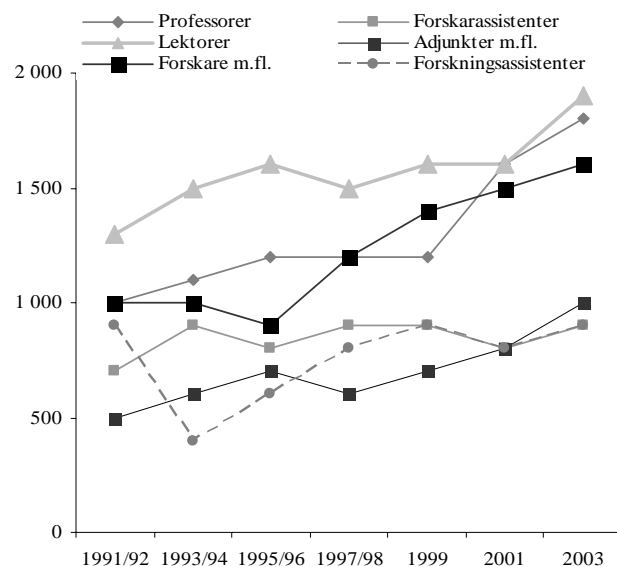

Fig 9. Antal forskare per tjänstekategori.

Källa: UF 13 SM 0401.

Huruvida ”enskilda forskningsprojekt” är underfinansierade är en svårare fråga att undersöka. Eftersom forskningslinjer byggs upp av många projekt från flera finansiärer (Laudel 2006) är det i princip omöjligt att kontrollera antalet projekt mot finansiering. Tesen att enskilda forskningsprojekt är underfinansierade bygger på lösaktigt grund och

kan grovt taget tillbakavisas med det enkla faktum att forskarårsverken ger en bättre och mer realistisk bild.

Det tragiska i sammanhanget är att Vetenskapsrådets analysavdelning, som tagit fram dessa analyser, inte publicerar dem. Man kan spekulera i att de helt enkelt inte har tillåtelse eftersom analyserna skulle visa att Vetenskapsrådets officiella strategi har inslag som strider mot empiriska fakta.

Föreställningen att forskning utförs bäst i stora och starka forskningsmiljöer är en annan dåligt underbyggd ”sanning” i svensk forskningspolitik. Bertil Anderssons utredning ”Finansiering av starka forskningsmiljöer – en internationell utblick” (Ds 2004:21) gav politiken en minst sagt bristfällig uttolkning. Policyfrågeställningen är denna: Kan starka miljöer skapas och bevaras i former som inte raserar det bräckliga system för kvalitetsprocesser som finns inbyggda i forskningen? En sådan fråga borde kräva ordentliga utredningar, men något sådant togs inte fram. Bo Rothstein har pekat på denna brist: ”Hela denna omläggning av svensk forskning grundar sig på en synnerligen tunn promemoria om trettioåtta sidor. Man får leta förgäves i den efter något enda forskningsliknande argument eller empiriskt resultat som kan motivera den nya politiken. Vidare efterforskningar gav vid handen att denna nya inriktning av forskningspolitiken är resultatet av påtryckningar och strävanden från ledningarna för landets universitet och högskolor. Det är således forskarsamhällets ledande företrädare själva som, utan någon grund i form av forskningsbaserad kunskap, driver fram en kraftig omläggning av svensk forskningspolitik.” (Axess 2/2006)

Låt oss begrunda forskningsläget. På beställning av Australiensiska forskningsrådet (ARC) genomförde SPRU vid mitten av 1990-talet en analys av ett antal frågor om forskningens koncentration.²⁴ Där konstateras att forskargruppers optimala storlek och margineffekterna av en ökad koncentration har blivit föremål för en omfattande forskning. Vad som skapar och upprätthåller en god forskningsmiljö bekräftar att form och storlek kan variera, samtidigt som öppenhet, nyfikenhet och starka forskningsledare

²⁴ Se rapporten ”The Effects of Resource Concentration on Research Performance” [Commissioned Report No. 25]. SPRU (Science Policy Research Unit) har senare gjort en uppföljande studie på beställning av Department of Trade and Industry (DTI), se The Effects of Size on research performance: a SPRU review (June 2003).

förener de miljöer som har goda resultat. Den starka forskningsledaren är tillåtande och uppmuntrande så att han eller hon inte hindrar återväxt runt sig och inte stävjar utan främjar nya idéer. Några stordriftsfördelar kunde inte med säkerhet fastställas utan produktiviteten förefaller vara linjärt relaterat till storleken på forskargruppen eller institutionen.

Så gott som alla nya stora bidrag fördelas efter produktivitet fördelat per grupp och inte per forskare. Eftersom många undersökningar finner en tendens till avtagande avkastning per forskare med ökande forskargrupsstorlek (över en tröskel om ca 3-5 forskare) uppstår det oavsedda negativa konsekvenser av de bedömningsmetoder som används. Forskningens kvantitet snarare än dess kvalitet uppmuntras av de valda bidragsformerna. Bidragen går till dem som har de längsta publikationslistorna. Om du ingår i en grupp kan den samlade listan bli mycket längre än motsvarande från ett individuellt projekt. Alltså kan stora bidrag fungera konserverande. En satsning i England under 1980-talet talar för en viss försiktighet. Försöket resulterade i en ”frysning” till de valda forskargrupperna och inflödet av yngre forskare stoppades. Några effektivitetsvinster inom det aktuella forskningsområdet (kondenserade materiens fysik) kunde inte noteras.

Excellens är således ett utspritt fenomen, men det passar inte in utredaren Bertil Anderssons på förhand bestämda världsbild. Han påstår att de 30 procent mest citerade forskarna i världen skulle vara koncentrerade till endast 20 institutioner (varav 18 i USA). Var och en kan förstå att det måste vara fel. I själva verket finns en procent av de mest citerade forskarna utspridda på minst 500 universitet, högskolor och forskningsinstitutioner. I ISI:s databas finns fem (5) miljoner unika författarnamn. Mindre än en procent av dessa, 4800 av de högciterade forskarna, ingår i en särskild databas (www.isihighlycited.com) och där redovisas forskarnas namn, institution och nationella tillhörighet. Där förekommer 1 369 olika institutioner fördelade på 186 länder. Sverige ensamt är representerat med 45 forskare från 11 olika universitet och högskolor (samt ett företag). Föreställningen att ett fåtal miljöer står för de viktiga resultaten är genomfalsk.

3.11 HUR GÅR DET FÖR KVINNORNA?

Förnyelse förknippas med ungdom och inom forskningen är det ofta doktorandprojekt ledda av seniora forskare som tar de första stapplande stegen mot nya forskningsfronter. Men oerfarna forskare får oftast bara anslag inom det område där de redan meriterat sig.

Därför kan det vara svårt för dem att bryta sig loss och testa nya idéer. ”Utan egna forskningsanslag blir dock den nydisputerades situation ett reellt moment 22”, skrev 13 unga forskare på DN debatt (040912). ”För hur skall den unge forskaren visa sin självständighet utan egna forskningsanslag, samtidigt som forskningsfinansiärer med för lite pengar inte kan förväntas ge anslag till någon som ännu inte visat sin självständighet?” Detta nödrop från Karolinska Institutet är ett inslag i den forskningspolitiska debatten som visar på spänningsförhållandena inom dagens universitet. DN har vid flera tillfällen ägnat detta utrymme på ledarplats (040913, 041127). Stora anslag går med nödvändighet till etablerade forskare, vars upptäckter ligger ett antal år bakåt i tiden. Särskilt lyckosamma är de som kan visa upp långa publikationslistor. I och med att antalet doktorander har mer än fördubblats, finns inga anslag för dem som har doktorerat. En allt större andel av forskningsmedlen går till icke färdigutbildade forskare. Dessutom har de gamla universiteten, som svarar för ungefär 95 procent av den offentliga forskningen, avgjort missgynnats när det gäller fakultetsanslagens fördelning (jfr DN 041223).

Här finns också en allvarlig konflikt med politiken för att förbättra kvinnliga forskares villkor. ”Genom att gynna manliga 40- och 50-talister underblåses dessutom de jämställdhetsproblem som nu finns vid universiteten”, konstaterade Sandström på DN-debatt i en kritik av storprojekten (DN 04219). Under sommaren 2005 meddelade tre kvinnor att de hoppade av sina (obefintliga) forskarkarriärer i protest att efter 20 år inte ha fått en fast anställning (Aftonbladet 050830). Ett år senare svarade Pagrotsky att han i allt väsentligt höll med om att sakernas tillstånd var allt annat än godtagbara, och en utredning tillsattes (DN 060428). Samtidigt menade han att ”de höga forskningspolitiska ambitionerna” fordrade konkurrens om forskningsanslagen, men förbigick därmed frågan om huruvida de stora forskningsanslagen (starka miljöer, Linnébidrag etc) var förenliga med en politik för ökad jämställdhet i forskningen.

Utfallet av Vetenskapsrådets Linnéansökningar blev påtagligt skevt i så måtto att männen dominerar starkt. Tillsammans med andra liknande satsningar från Strategiska stiftelsen och Vinnova bildas ett välbekant mönster: ”Sammanfattningsvis kommer nästan 9 av 10 strategiska skattekonor att gå till manliga forskare, en linje som nu är cementerad ett decennium framöver”, skriver elva kvinnliga forskare i ett försök att väcka debatten till liv (SvD 060730). Här ligger inte bara ett jämställdhetsproblem, utan också ett maktpolitiskt och demokratiskt problem. Forskningspolitik är nämligen just politik, dvs. fördelning av

makt och utövande av makt. Det förhållandet att alltmera makt koncentreras till ”en handfull män”, som de elva kvinnorna uttrycker det, är ingen tillfällighet eller slump. Rothstein framhåller att det ett utslag av en mycket medveten linje från universitetsledningarna, och från de tunga forskarna på de centrala fakultetspositionerna. Dom är trötta på att anpassa sig till yngre forskare som har egna idéer och blir för självständiga så fort de får forskningsmedel. Enskilda oberoende entreprenörer passar inte in i toppforskarnas modell för hur Sverige skall bli en excellent forskningsnation (Rothstein i Axess 2/2006).

Ett problem med de stora anslagen är att forskningsrådets traditionella peer-review inte kan praktiseras. Istället bildas ad hoc-grupper av internationella ”storheter” som får uppdraget att bedöma många mycket olika ansökningar. Få personer med ibland dålig kännedom om svenska förhållanden får på det viset väldigt stort inflytande på svensk forsknings framtid. I slutändan är det en enda expert som väljer mellan sociologiska och ekonomiska förslag och om experten är sociolog är det troligt att utslaget blir ett och är han nationalekonom blir det ett annat. Hur väljs de internationella bedömarna? Vem föreslår? Kan de olika delikatessjäv som förhindras i prioriteringskommittéerna bli uppmärksammade med internationella konstellationer? Forskningsråd är, enligt min mening, inte ändamålsenliga organisationer för att hantera dessa delvis nya problem. Den kritik som riktades mot SSF under 2002 kommer med stor sannolikhet att riktas mot forskningsråden för deras hantering av storanslagen.²⁵

3.12 ATT UPPMÄRKSAMMAS I EN GLOBALISERAD VÄRLD

Föreställningen att Sverige halkar efter och att de måste till hårda tag för att ställa saker och ting till rätta anses motivera politiken för ökad koncentration och kraftsamling. Genom att de bästa forskarna skall ges mer tid att forska skall utvecklingen vändas och äntligen vridas åt rätt håll.

Många är starkt övertygade och i flera av de frågor som har debatterats under perioden 2003–2006 har citeringar spelat en avgörande roll. Men, grundar sig dessa föreställningar

²⁵ Kritiken behandlas i uppsatsen ”Polarisering – reflektioner kring forskningsdebatten”, se Sandström (2003).

grundar sig på en korrekt beskrivning av hur svenska forskare lyckas i relation till sina internationella kolleger.

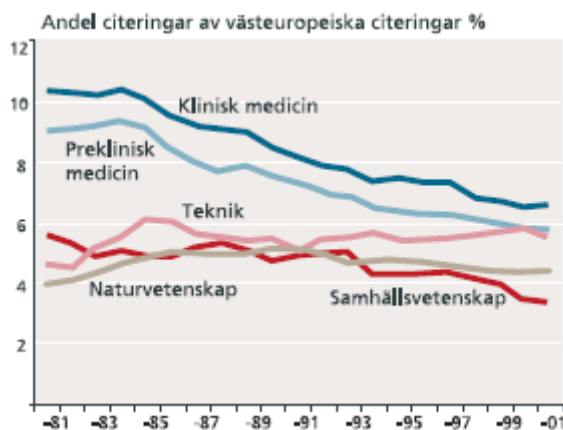
I bakgrundsmaterialet till den skrivelse som råden m fl presenterade i slutet av 2003 gavs en skrämmande bild av den svenska utvecklingen. Den speciella utredningen om medicinsk forskning som kom vid årsskiftet 2003/2004 hade citeringsutvecklingen som sin kärnpunkt och det blev efterhand ett faktum som fördes in i debatten. Framförallt har DN:s ledarredaktion fäst uppmärksamhet vid citeringsdata. När tretton unga KI-forskare skrev att de skrämdes bort av drastiskt försämrade arbetsvillkor fyllde DN på med att nedgången var total:

Inte ens när Vetenskapsrådet rapporterar om en kraftig nedgång av antalet citerade vetenskapliga artiklar ändrar regeringen linje. Det blir inga rejäla satsningar på svensk forskning, och finansieringssystemet kommer inte att förändras. Rosenbad gör andra prioriteringar. (DN 040913)

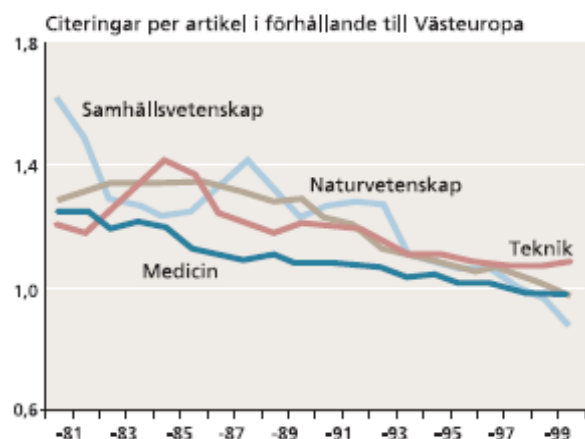
DN:s huvudledare med anledning av forskningspropositionen 2005 avslutades med en hänvisning till utvecklingen för svensk forskning:

En annan oroande tendens rör kvaliteten på forskningen: vetenskapliga artiklar citeras i mindre omfattning än tidigare. Sverige har länge befunnit sig vid forskningsfronten, men förlorar nu sitt försprång till andra som hunnit ifatt eller sprungit förbi, till exempel Finland. Leif Pagrotsky är medveten om att det finns ett problem. Det försöker han nu åtgärda med några förslag som verkar offensiva. (DN 050323)

Gång på gång har centrala forskningspolitiska aktörer försökt övertyga det svenska folket att deras forskare presterar mycket sämre än andra länder: Till och med sämre än Finland!

Figur 10. Från Vetenskapsrådet (2003 & 2004).

Figur 11. Från Vetenskapsrådet (2003 & 2004).

Figur 10 och 11 är hämtade från Vetenskapsrådet kampanjmaterial, dvs. forskningsstrategin för 2005-2008. Samma figurer finns i den professorsskrift som ämnesrådet för medicin gav ut i början av 2004. De visar en starkt nedåtgående trend för andelen citeringar i förhållande till ett tiotal västeuropeiska länder (figur 10), och dito för relativa citeringar (figur 11). Man skulle bli bekymrad om det vore så här, men jämförelserna haltar betänkligt. Länder som Spanien, Italien, Irland och t.ex. Tyskland har sedan början av 1980-talet förändrat sin politik från nationella tidskrifter och rapporter till en internationaliserad publiceringsmarknad (se tabell 8). Den förändringen kom mycket tidigare i England och de nordiska länderna (de senare eftersom de är små språkområden). Genom att räkna i andelar av artiklar och citeringar inom hela gruppen får VR fram en dystert bild. Det man egentligen mäter på det här sättet är graden av internationalisering av forskningen. England, Danmark och Sverige hade kommit långt och tappade därför andelar. Ett sådant sätt att räkna utgår från att forskningen är ett nollsummespel. Är det ett rimligt sätt att betrakta forskning i en globaliserad värld?

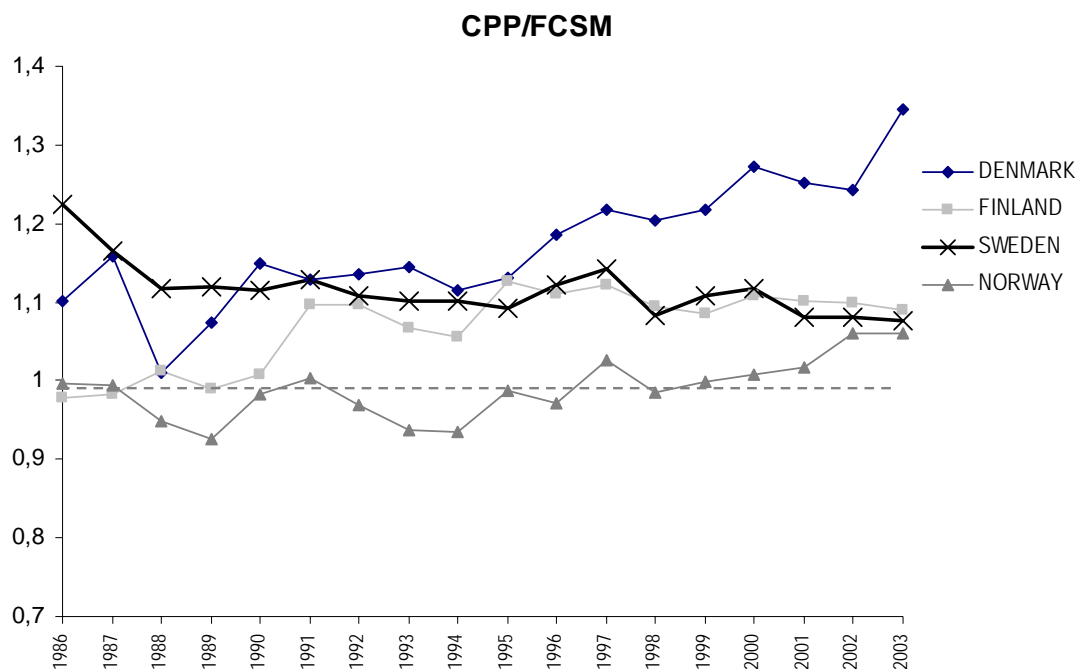
Tabell 8. Andelsförändringar per land i andel artiklar och andel citeringar 1981/82 – 2000/01 . Källa: ISI National Science Indicators

Land	% förändr. 1981/82 – 2000/01	
	Artiklar	Citeringar
SPANIEN	118	406,7
ITALIEN	50	69,5
IRLAND	27	48,7
HOLLAND	54	42,7
TYSKLAND	1	34,9
FRANKRIKE	-3	22,1
SCHWEIZ	3	9,3
FINLAND	2	7,3
NORGE	-25	-20,9
ENGLAND	-18	-30,5
DANMARK	-34	-35,6
SVERIGE	-26	-42,1

Ett problem med den här tankefiguren är att den förutsätter att utväxlingen på svensk forskning skulle blir sämre om andra länder kommer ikapp och producerar allt bättre resultat. Eftersom svensk forskning utgör en liten andel av den totala forskningen är det i stället synnerligen viktigt att den globala forskningen utvecklas. Då finns en allt större pool av kunskaper att nyttiggöra och det är positivt för alla, såväl producenter som brukare av forskning. Vi kommer sannolikt allt närmare olika lösningar på t.ex. diabetesproblemet och av vilken anledning skulle det vara dåligt för svensk forskning i allmänhet?

Det är naturligtvis en felsyn som förfäktas av medicinarkollektivet. Här ligger grumliga forskningsegoistiska skäl och skvalpar.

Jag har försökt att diskutera dessa vanföreställningar, dels i ett inlägg i Dagens Forskning, dels i uppsatsen *Polarisering – reflektioner kring forskningsdebatten* (Sandström 2003). Där hänvisades till en norsk metod vars resultat vartannat år publiceras i NIFU:s rapport om forskningens finansiering och resultat. Metoden gör en viktning som tar hänsyn till hur landets forskning är sammansatt. Viktningen behöver göras eftersom citeringsnivåerna skiljer sig mellan områden. Länder med en omfattande medicinsk forskning får totalt sett många citeringar, medan länder med stor teknisk forskning får färre. Orsaken till att tekniska vetenskapliga tidskrifter har andra citeringsmönster är bland annat att de kommer ut mer sällan, har kortare referenslistor och helt enkelt ett annat sätt att arbeta än medicinarna. Enligt den norska analysen har Sverige konstant legat vid en relativ nivå om cirka tio procent bättre än världsgenomsnittet.

Figur 12. Citeringsutvecklingen mätt med fältnormaliserad metod (CPP/FCSm). 1= världsgenomsnittet. Källa: Sandström, Nordiska bibliometrikonferensen sept. 2005.

Under min anställning vid Vetenskapsrådets analysenhet arbetade jag med att ställa de bibliometriska analyserna i paritet med internationella fältnormaliserade metoder. Resultaten visar att norrmanen var på rätt spår (se figur 12, jfr Tentakel 4/06, Forska 6/06).²⁶ Sverige ligger tio-tolv procent över genomsnittet och inget tyder på att forskningen försämrats på grund av finansiella svårigheter eller andra organisatoriska problem. Figur 12 visar fältnormaliserade citeringsdata (FCSM= Field Citation Score Mean), en metod som bättre än den norska redovisar utvecklingen eftersom samförfattade artiklar fördelas per land vägda efter fraktioner. Utvecklingen är densamma för Finland och Sverige, Norge knappar in och ligger på samma nivå vid slutet av perioden. Rimligen är de handlingsrekommendationer som grundade sig på argumentet – att Sverige halkar efter – inte längre giltiga, men när kommer Vetenskapsrådets med en ny policy som bättre motsvarar faktiska förhållanden?

Avslutningsvis: Vad är det med Danmark? Varför sticker de iväg från det gemensamma mönstret? Holland är ett annat land som lyckas bra. Kommer vi inte ihåg att Köpenhamn

²⁶ Analysenhetens nuvarande arbetssätt förvånar. Varför meddelas resultat som inte är underbyggda av publicerade rapporter?

lyckades över hövan i den mätning som var Sörlins öppning av humanioradebatten? För att diskutera det här resultatet får vi gå tillbaka till den forskningspolitiska principdebatten. Ett bidrag av Sverker Gustavsson behöver lyftas fram. ”Varför misstros universiteten?” frågade han i en UNT-artikel (050417). Vad är det hos europeiska universitetsakademiker som gör att de inte hyser tilltro att själva kunna formulera de mest fruktbara forskningsproblemen? Varför överlämnas detta till politiker och byråkrater? Gustavsson ser orsaken i akademien: ”flummigheten i samhällsvetenskapen” gör att forskningen låter sig fjärrstyras projekt för projekt. Jag tror att han går lite väl långt i sin pessimism eftersom projektstyrningen är något som kännetecknar all forskning hur lite den än kan vara påverkad av ”den postmoderna orkeslösheten” med Gustavssons ordvändning. Vi kan inte säga att svenska medicinare, tekniska forskare och naturvetare har sådana problem och ändå är även de satta under ”förmyndare”.

Men, som Tore Frängsmyr enträget påpekar, forskning under eget programansvar är pudelns kärna. I Danmark har universitetsanställda forskning i tjänsten. Kan någon visa att det inte har något som helst att göra med de danska prestationerna i citeringsutvecklingen vore det minst sagt intressant. Till dess ligger det kvar som ett öppet sår i den svenska forskningspolitiska debatten.

4 SLUTORD

Vi har fått en forskningspolitisk debatt som ökat i omfattning och som lockar alltfler deltagare från många av samhällets verksamhetsfält. Forskningspolitiken är numera en angelägenhet som inte enbart lockar professorer och utbildningsministrar att fatta pennan. Det bekräftar forskningens växande samhällsroll, men samtidigt skapar detta svårbemästrade problem. Forskning måste finansieras och i de samhällen som gör det via skatterna är det förknippat med övervaknings- och styrningsproblem. Särskilt med en snabbväxande och ostyrbar forskning blir det ofta svårt att hantera dessa politiska frågor. Misstroheten mot forskaren som typ, som finns hos många politiker, har att göra med de skilda institutionella villkoren för verksamheterna. Medan forskaren kräver ständig autonomi och önskar självstyre är politikern, som för egen del är van vid att ständigt anpassa sig till mediala och administrativa kontrollapparater, benägen att snäva in forskarnas handlingsutrymme. Utvärderingsraseriet är bara ett exempel på denna fixering vid kontroll, men samtidigt är det närmast otänkbart att samhället skulle ställa resurser till

förfogande utan att sådana krav. Man vill ha garantier att det går rätt till, att rätt personer får anslagen och att rätt resultat kommer fram.

I det läget är det särskilt bekymmersamt att forskningens högsta organ, Vetenskapsrådet, emellanåt framträder som kampanjorganisation och låter ändamålen helga medlen. Då förlorar de i trovärdighet. ”Den akademiska verksamhetens konvergens med andra samhällliga företag får konsekvenser”, för att använda Anders Björnssons ord.

Forskningspolitiken är i stort behov av understöd från en kritiskt granskande forskning. Termer och begrepp behöver analyseras och reanalyseras, förhållanden och förklaringar måste granskas empiriskt och med forskarens kritiska blick. Alltsedan mitten av 1990-talet har det varit ett återkommande krav i utredningar att inrätta ett fristående forskningspolitiskt analyscentrum. Nu efter tio år kan man säga att det finns all anledning att misströsta. Ett fristående centrum förefaller vara långt borta. Vi får fortsatt vänja oss vid reformförslag som inte grundar sig på empirisk kunskap. Handlingskraft betyder så mycket mer än underbyggda analyser. Forskningspolitik kommer även framgent att hanteras på samma sätt som en jordbrukspolitik grundad enbart på böndernas egna utsagor och bedömningar.

REFERENSER

- Tunzelman, Geuna et al (2003) The Effects of Size on research performance: a SPRU review (June 2003).
- Gustavsson, Sverker (1971) Debatten om forskningen och samhället. Almqvist & Wiksell.
- Kim, Lillemor (2006) Kvalitet kontra kvantitet: högskoledebatten 2005–2006. Arbetsrapport Sister.
- Laudel, Grit (2006) ”The art of getting funded: how scientist adapt to their funding conditions”, Science and Public Policy vol 33 (7): 489-504.
- Nybom et al (2004) Hinc robur et securitas? En forskningsstiftelses handel och vandel: Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond 1989–2003. Riksbankens Jubileumsfond.
- Owen-Smith & W.W. Powell (2001) Careers and Contradictions: Faculty Responses to the Transformation of Knowledge and its Uses in the Life Sciences. Research in the Sociology of Work 10:109-40 .
- Premfors, Rune (1986) Forskningspolitik. Studentlitteratur.
- Rustum Roy, (1985) ”Funding Science: The Real Defects of Peer Review and an Alternative to it”. Science, Technology, & Human Values, Vol. 10: 73-81.
- Sandström (1997) Forskningsstyrning och anslagspolitik. Byggeforskningsrådet.
- Sandström (2002) ”Forskningsdebattens långa vågor”. I Sandström (red.) Det nya forskningslandskapet. Skrifter 5, Sister/Nya Doxa.
- Sandström (2003) Polarisering – reflektioner kring forskningsdebatten. I Kim & Mårtens (red) Den vildväxande högskolan. Skrifter 8, Sister/Nya Doxa.
- Sandström, Heyman & Hällsten (2004) Svensk forskningsfinansiering: styrning och inriktning. PM tillgänglig på www.forskningspolitik.se.
- Vetenskapsrådet (2003) En stark grundforskning i Sverige – Vetenskapsrådets forskningsstrategi 2005–2008.

Vetenskapsrådet (2004) Svensk medicinsk forskning – finansiering och konkurrenskraft.

Wennerås & Wold (1997) ”Nepotism and sexism in peer-review”, Nature vol 387, 22 May 1997.

Jag vill särskilt tacka Enrico Deiacco, Göran Melin, Peter Schilling, Lillemor Kim, Thorsten Nybom och Gunnar Leman för deras konstruktiva synpunkter. Martin Hällsten hjälpte mig med analysen av ArtikelSök. Ett särskilt tack till Anette Norberg Sandström som flitigt läst och diskuterat idéer på manusstadiet.

BILAGA 1

Frekvens ämnesord (urval av högskole- och forskningspolitiska ämnesord) 1992–2004 (april).

Ämnesord	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	Summa
högskolor	377	408	399	264	331	343	443	468	524	466	585	604	230	5442
forskning	9	5	21	34	39	56	124	217	229	217	356	338	97	1742
vetenskaplig verksamhet	47	40	35	64	95	128	107	104	119	113	158	142	28	1180
universitet	22	29	33	42	61	57	68	102	142	116	132	158	76	1038
utbildningspolitik	47	46	57	22	58	20	70	59	90	80	47	69	40	705
forskningspolitik	37	35	40	37	82	56	63	63	61	64	69	64	20	691
näringspolitik	12	36	62	25	40	53	56	106	38	52	102	61	46	689
högskolepolitik	54	42	49	7	22	41	30	27	50	48	25	35	44	474
näringsliv	3	12	17	25	31	10	24	61	31	58	82	59	30	443
högskola och näringsliv (olika varianter)	6	32	20	10	71	24	57	40	37	32	41	40	10	420
forskare	8	3	4	18	18	16	13	49	46	42	53	78	36	384
teknisk forskning	4	3	3	8	8	5	14	25	48	71	76	50	14	329
industripolitik	25	46	27	7	7	8	13	22	9	17	21	38	15	255
forskningsetik	14	6	6	11	10	26	15	21	16	20	37	43	7	232
forskarutbildning	7	20	14	5	21	16	30	12	15	10	15	20	15	200
tillväxtpolitik	0	0	0	0	0	1	0	9	2	6	15	46	61	140
innovationer	12	11	6	7	3	4	1	6	5	22	15	29	8	129
högskoleutbildning	10	11	3	11	12	11	9	9	15	7	5	9	4	116
vetenskap	4	2	6	6	3	14	4	13	8	4	11	17	4	96
tekniska högskolor	12	17	12	6	8	10	6	6	9	4	1	1	1	93
klinisk forskning	2	1	1	3	2	3	8	1	9	13	10	18	2	73
tvärvetenskaplig forskning	1	0	0	4	5	7	4	5	3	6	1	5	2	43
Sverige: forskning	0	0	0	0	1	0	4	2	5	5	8	9	5	39
grundforskning	2	2	2	4	4	8	3	1	2	6	2	0	0	36
forskningsstiftelser	0	2	1	7	17	6	0	0	2	0	1	0	0	36
forskningsråd	2	4	2	14	7	1	0	0	1	0	0	0	0	31
universitetsforskning	1	3	8	4	1	1	0	1	3	2	2	2	3	31
industriforskning	1	2	0	0	1	1	5	2	1	1	0	3	0	17
forskningsinstitut	0	0	0	1	2	1	2	0	0	2	1	6	0	15
tillämpad forskning	0	2	0	3	0	4	0	2	0	3	0	0	0	14

TIDIGARE ARBETSRAPPORTER/WORKING PAPER

- 2001:1 Alexander Kanaev & Albert Tuijnman : Prospects for Selecting and Using Indicators for Benchmarking Swedish Higher Education
- 2001:2 Lillemor Kim, Robert Ohlsson & Ulf Sandström : Kan samverkan mätas? Om indikatorer för bedömning av KK-stiftelsens satsningar
- 2001:3 Jenny Beckman, Mats Brenner, Olle Persson & Ulf Sandström : Nya arbetsformer inom diabetesforskning – studier kring en nätverkssatsning
- 2001:4 Ulf Sandström : Om den svenska arkitektur-, bostads- och stadsbyggnadsforskningens karaktär
- 2001:5 Verksamhetsberättelse 1999-2000, Föreningen för studier av forskning och utbildning
- 2001:6 Kunskapssystem i förändring, Verksamhetsprogram 2001-2003
- 2001:7 Martin Meyer : Science & Technology Indicators Trapped in the Trippel Helix?
- 2001:8 Bo Persson : Reluctant Agencies : Sectorial Agencies and Swedish Research Policy in the 1980s
- 2002:9 Sverker Sörlin: Cultivating the Places of Knowledge
- 2002:10 Lillemor Kim: Masshögskolans paradoxer – fem inlägg i den svenska högskoledebatten
- 2002:11 Henry Etzkowitz: The Triple Helix of University - Industry - Government : Implications for Policy and Evaluation
- 2002:12 PREST, University of Manchester: A Comparative Analysis of Public, Semi-Public and Recently Privatised Research Centres
- 2002:13 Maria Wikhall: Culture as Regional Attraction : Migration Decisions of Highly Educated in a Swedish Context
- 2002:14 Göran Friberg: Svenska Tekniker 1620-1920 : Om utbildning, yrken och internationell orientering
- 2002:15 Hans Löf & Almas Heshmati: The Link Between Firm Level Innovation and Aggregate Productivity Growth : A Cross Country Examination
- 2002:16 Sverker Sörlin: Fungerar forskningssystemet?: Några strategiska frågor för strategisk forskning
- 2002:17 Tobias Harding, Ulf Sandström, Sverker Sörlin & Gella Westberg: God avkastning på marginellt risktagande? Bidrag till en utvärdering av nordiskt forskningssamarbete inom ramen för NOS.
- 2002:18 Ingrid Schild & Sverker Sörlin: The Policy and Practice of Interdisciplinarity in the Swedish University Research System
- 2002:19 Henrik Karlsson: Konstnärlig forskarutbildning i Norden
- 2002:20 Laila Abdallah: Resultat eller process : Trender inom utvärdering av svensk högskoleutbildning under 1990-talet
- 2002:21 Jan-Eric Degerblad, Olle Edqvist och Sam Hägglund: Utvärderingsspelet
- 2003:22 Ulf Sandström, Laila Abdallah, Martin Hällsten: Forskningsfinansiering genom regional samverkan
- 2003:23 Hans Löf: Dynamic Optimal Capital Structure and Technological Change
- 2003:24 Janz, Norbert, Löf, Hans & Bettina Peters: Firm Level Innovation and Productivity : Is there a Common Story Across Countries?
- 2003:25 Sandström, Ulf & Martin Hällsten: Företagens finansiering av universitetsforskning – en översikt i mars år 2003
- 2003:26 Bo Persson: Typifying Scientific Advisory Structures and Scientific Advice Production Methodologies
- 2003:27 Anders Broström, Hans Löf & Carolina Sigfridsson: Kartläggning av högre utbildning och universitetsforskning i Mälardalen
- 2003:28 Hans Westlund : Regionala effekter av högre utbildning, högskolor och universitet. En kunskapsöversikt.
- 2003:29 Göran Melin : Effekter av postdoktorala studier
- 2004:30 Sverker Sörlin (ordf.), Mårten Carlsson, Britt-Marie Drott-Sjöberg och Göran Melin: Utvärdering av det svenska medlemskapet i IIASA
- 2004:31 Sverker Sörlin, Institutsektorn, högskolan och det svenska innovationslandskapet
- 2004:32 Anders Broström, Enrico Deiacco & Sverker Sörlin: Tekniska universitet på världsmarknaden? -motiv och förutsättningar för en strategisk allians mellan KTH och Chalmers
- 2005:33 Lillemor Kim & Ewa Olstedt : Utbildningsvetenskapliga kommittén- en ny aktör i forskningslandskapet
- 2005:34 Enrico Deiacco & Anders Broström: Kunskapsregion Stockholm på världsmarknaden - möjligheter och utmaningar för det regionala tillväxtprogrammet
- 2005:35 Göran Melin: De nya kulturutbildningarna - en undersökning av nya typer av högskoleutbildningar på kulturområdet
- 2005:36 Lillemor Kim & Per Janson: Kompetens för evidens – om Vårdalstiftelsens särskilda kompetenssatsningar
- 2005:37 Hans Löf & Anders Broström: Does Knowledge Diffusion between University and Industry Increase Innovativeness
- 2005:38 Anders Broström, Enrico Deiacco & Göran Melin: Vägval för Örebro universitet och Mälardalens högskola : Utredning av förutsättningar för fusion, allians eller annan samverkan
- 2005:39 Maria Johansson, Lillemor Kim, John Storan & Sverker Sörlin: Bridging the Gap – Comparing Actions for Widening Participation in Higher Education in Sweden and England
- 2005:40 Enrico Deiacco, Maria Johansson & Hans Westlund: Ju mer vi är tillsammans... – Utvärdering av Delegationen för regional samverkan om högre utbildning
- 2005:41 Enrico Deiacco & Fredrik Lagergren med medverkan av Åsa Smedberg: Energisystemforskning – till vad och hur mycket? Utvärdering av programmet för Allmänna energisystemstudier
- 2006:42 Peter Schilling & Maria Johansson: Finansiering och strategi - En fallstudie över KK-stiftelsens profil- och plattformssatsning vid Blekinge Tekniska Högskola

- 2006:43 Karin Caldwell, Ulf J Johansson, Anders Liljas (ordf) & Göran Melin (sek): Utvärdering av INGVAR (Individual Grant for the Advancement of Research Leaders) - med avseende på utformning, urvalsprocess och ledarskapsprogram
- 2006:44 Peder Karlsson & Peter Schilling: Nya teorier – Ny kunskapsproduktion? Några teoretiska perspektiv på IVA:s universitetsframsyn 2005/2006
- 2006:45 Lillemor Kim: Kvalitet kontra kvantitet: Högskoledebatten 2005 – 2006